

OCJENE I PRIKAZI

Esad Duraković, KLASIČNO PJE-SNIŠTVO NA ARAPSKOM, PER-ZIJSKOM I TURSKOM JEZIKU. POETOLOŠKI PRISTUP, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja LII, Sarajevo, 2018, 367.

Akademik Esad Duraković ubraja se u plejadu onih znanstvenika koji svojim radom dovode do “golemi pomjeranja” u području znanosti kojima se bave, u ovom slučaju u oblasti orijentalne filologije, arabistike i književne historije. Durakovićev sveobuhvatan i iznad svega objektivan i znanstveno utemeljen pristup u proučavanju u prvome redu arapske, a zatim cjelovite orijentalno-islamske baštine predstavlja nemjerljiv doprinos na putu njene valorizacije u skladu s najvišim postulatima znanosti. Zanimljivo je njegovo pregalaštvo u proučavanju baštine usporediti s dijahronijskom vertikalom razvitka književnosti na orijentalnim jezicima. Naime, baš kako ona započinje svoj razvojni put evoluirajući iz prijeislamskih arapskih kasida, a zatim, dolaskom islama, i iz Kur’ana kao stožernog teksta ove književne tradicije, Duraković objavljuje knjigu o prijeislamskoj arapskoj poeziji – *Muallage – sedam zlatnih arabljan-skih oda* (2004) da bi potom zašao u složene odnose kultura i tradicija koje se prožimaju u orijentalnoj-islam-

skoj civilizaciji – *Orijentologija. Univerzum sakralnoga teksta* (2007) te se usmjerio ka poetici kur’anskog teksta – *Stil kao argument. Nad tekstom Kur’ana* (2009). Istovremeno, pored navedenih studija Duraković kontinuirano objavljuje brojne znanstvene članke na bosanskom, engleskom i arapskom jeziku kojima pomjera granice i proširuje horizonte kada je riječ o pristupu baštini i u kojima baštinu ogoljava od bilo kog oblika mistificiranja, neutemeljenog glorificiranja, ali i svakog oblika unižavanja i degradacije njezinih vrijednosti.

Sukus navedenih studija i Durakovićeva znanstvenoistraživačkog rada u oblasti proučavanja baštine ostvaruje se u nedavno objavljenoj knjizi *Klasično pjesništvo na arapskom, perzijskom i turskom jeziku. Poetološki pristup*. Već sami naslov knjige, u kojem se književnost na orijentalnim jezicima određuje kao “klasična književnost”, predstavlja novinu u dosadašnjoj praksi imenovanja ove književnosti za koju su do sada upotrebljavani nazivi kao što su: islamska, orijentalno-islamska, osmanska, itd. Odlučujući se za pojam “klasična” Duraković naglašava autoritet i vrijednosti ove književnosti koje proizlaze kako iz njezine poetike tako i iz njezina povijesnoga kontinuiteta.

U uvodu knjige (9-17) podastrta je svojevrsna hronologija dosadašnjih načina proučavanja književnosti na orijentalnim jezicima, a koji su u znatnoj mjeri bili ograničeni i uvjetovani dometima filologije, faktografskog, pozitivističkog i etnocentrističkog pritupa, te u kojima se uglavnom nije pravila razlika između etničke pripadnosti pisca i poetičke pripadnosti djela. Jasno je da u tako postavljenim odnosima, uskraćena za znanstveni pristup i obrazložene vrijednosne sudove, orijentalno-islamska, odnosno klasična književnost na orijentalnim jezicima nije mogla ni biti valjano predstavljena niti vrednovana.

Prvo poglavlje "Historija književnosti i/ili poetika" (19-62) započinje historijskim presjekom statusa koji je imala baština na orijentalnim jezicima, a koji Duraković karakterizira kao "embargo". On podsjeća i analizira višedecenijsko nastojanje za potiranjem baštine na orijentalnim jezicima kroz eklatantan primjer književnosti Bošnjaka koji su pisali na arapskom, turskom i perzijskom jeziku. Duraković zaključuje kako razlog za potiranje, ignoranciju, te izostanak znanstvenog proučavanja i valoriziranja ove književnosti u bošnjačkom književnom naslijeđu ne leži u njezinom znanstvenom vrednovanju već u problematiziranju identiteta, decenijama neriješenog, odnosno zlonamjerno pogrešno interpretiranog pitanja na ovim prostorima, naročito kada je riječ o identitetu pripadnika muslimanske zajednice. Kao posljedica takvog odnosa nastali su i usložnjavali se problemi istraživačke metodologije u normiranju baštine. U

tom kontekstu, Duraković podsjeća da je Safvet-beg Bašagić prvi koji je nastojao u svome radu vrednovati baštinu na orijentalnim jezicima u skladu s književnom historijom i načelima književne kritike. Osim Bašagića, niko se ozbiljnije nije bavio ovim pitanjem, a jedan od najvažnijih razloga za takav odnos u pristupanju baštini bio je način i profil istraživača koji su je proučavali. Naime, baštinom na orijentalnim jezicima uglavnom su se bavili orijentalni filolozi koji su prvenstveno s faktografskog i pozitivističkog aspekta pristupali građi. S druge strane, ukoliko bi neko i pokušao pristupiti joj s književnohistorijskog ili književnokritičkog aspekta bio bi "ograničen" nepoznavanjem teksta izvornika. Problem postaje veći kada znamo da ni u književnostima koje danas najvećim dijelom baštine orijentalno-islamsku književnost ne postoji odgovarajuća klasifikacija, periodizacija niti književnokritička misao koje bi književnost znanstveno obrađivale i valorizirale.

Nakon što je ukazao na probleme neadekvatne istraživačke metodologije i nominiranja baštine, Duraković ukazuje i na moguće rješenje koje se ogleda u tome da filolog/filologija dostavlja historičaru/historiji književnosti *građu* koju je filologija svojim metodama istražila i ponudila, a na historičaru književnosti je da tu građu uvede u *sistem* vrijednosti. Duraković posebno naglašava brojne prednosti i perspektive poetologije u izučavanju baštine na orijentalnim jezicima. Poetologija, za razliku od filologije i historije književnosti, u najvećoj mjeri je oslobođena ideoloških optere-

ćenja i usredotočena na književnost, te kao takva može pokazati nedjeljivost sistema, dati mu puni smisao, živo značenje književnosti klasičnog razdoblja, a time i bošnjačkoj kulturalnoj participaciji u njoj.

Drugo poglavlje “Osnovni povijesno-poetološki pojmovi u klasičnoj književnosti” (63-125) posvećeno je kategorijama koje klasičnu književnost na orijentalnim jezicima održavaju u jednome poetičkom sistemu. Svoje opservacije autor započinje tumačanjem pojma *adab* označavajući ga kao svojevrsni “univerzum humanističkih vrijednosti”. Posebno naglašava da je savremeno reduciranje značenja ovog pojma na *umjetničku književnost* na štetu njegove punine kakvu je imao u klasičnom razdoblju kada je u sebi okupljao sve oblike književnosti, ali i nauke, i kada je posjedovao optimalnu univerzalnost. Analizom integrativnih moći *adaba* Duraković se dotiče odnosa šiizma i sunizma, koji, iako se temelji na antagoniziranju, obiluje raskošnim “poetičkim bogaćenjima” arapsko-islamske kulture koje je prenio *iranski kulturalni identitet*, a što se kasnije kristaliziralo u dometima sufijske poezije. Upravo na primjeru sufijske poezije moguće je pratiti kako temeljni poetološki pojmovi prelaze iz jedne kulture u drugu (arapska-perzijska-turska) te kako ostaju u njima kao univerzalni pojmovi. U tom kontekstu, Duraković naročitu pažnju posvećuje funkcijama pojmova *šā‘ir* (pjesnika) i *ši‘r* (pjesništvo) čija je semantička i poetološka osnova ostala ista u sva tri jezika. Analiza etimologije ovih naziva, iz koje proizlazi i

njihova estetička i poetička funkcija, ukazuje na veliki autoritet pjesnika i pjesništva u arabljanskoj antici, ali i u svim kasnijim fazama orijentalno-islamske književnosti – od prvotnog sukoba Kur’ana i pjesništva, odnosno kur’anske zabrane ideologijskog pjesništva, pa do Poslanikovog ogrtanja svojim plaštom pjesnika Ka‘b Ibn Zuhayra, što Duraković označava kao početak ere “nove poetike”. U razlaganju književno-historijskih, poetoloških pa i religijskih činjenica i semiotičkih značenja koja u sebi okuplja Plašt, te složenih, istinski vrijednih značenja koja nose simbolika i metafora Plašta i Pjesništva, Pjesma *Plašta* postavlja se kao povijesno ime a ne naslov. U širem prostornom i vremenskom kontekstu ovaj događaj i njegove posljedice dovele su do svojevrsne depersonalizacije pjesništva, te Duraković vrlo zanimljivo uspostavlja vezu “događaja s Plaštem” s modernim stavovima Barthesa i Kafke. On zaključuje da se u ovom slučaju radi o istoj ideji i istome odnosu u kojem *djelo postaje relevantan subjekt* povijesti, što izaziva potrebu stalnog novog čitanja i procedure rekanoniziranja književne povijesti.

Pored pojma *adab* Duraković se osvrće i na druge termine koji izražavaju tehnički aspekt umjetničkog djela, kao što su *šan‘a* u značenju “pjesničko majstorstvo”, a zatim i *fann* u značenju “umjetnost kao vještina” ili “umijeće”. Posebnu pažnju Duraković posvećuje realizaciji pojma *fann* u formama *tahmisa* i *nazire*. Treba istaći da su obje forme predstavljene na primjerima pjesni-

ka porijeklom iz Bosne i to *Tahmis* Salahuddina Uššakija (u. 1782) i nazira Derviš-efendije Žagrića (u. 1640) koju je napisao na pjesmu o Mostaru Derviš-paše Bajezidagića (u. 1603). Iako se, u skladu s ciljevima svoje studije, Duraković ne zadržava na etničkoj pripadnosti navedenih pjesnika, već u prvi plan stavlja poetiku dva žanra, uzimajući djela bošnjačkih pjesnika kao predstavne, on na ovaj način daje vrijedan doprinos proučavanju i valorizaciji književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima.

Poglavlje “Pojmovi *stvaralaštvo i lijepo* u klasičnoj književnosti” (126-147) govori o razumijevanju i tumačenju pojma originalnosti i razlikama u razumijevanju tog pojma u klasičnim i savremenim književnostima. Duraković ovdje podsjeća da je “originalnost” moderna pojava u književnosti koja u starijim, i evropskim i orijentalnim književnostima, nije bila poznata u kontekstu u kojem se u savremenom dobu pristupa tom pojmu. U klasičnoj književnosti originalnost je bila svedena na inovativnost, što je u najvećoj mjeri uvjetovano time što su stvaralaštvo i originalnost kategorije koje se pripisuju Bogu. Duraković ukazuje na brojne sličnosti koje se mogu prepoznati u klasičnoj književnosti na orijentalnim jezicima sa srednjovjekovnom evropskom književnošću – od poimanja originalnosti, poimanja tradicije kao nespornog autoriteta, svrhovitim ciljevima koje književnost ima, te njezinim estetskim funkcijama i moralno-didaktičkom karakteru.

Četvrto poglavlje “Ka morfologiji književnih žanrova/formi: posto-

janost poetičkog sistema” (148-272) započinje analizom antičke kaside kao sublimacije totaliteta i svojevrsnog prapočetka i ishodišta bogatstva raznolikosti klasične književnosti na orijentalnim jezicima, a iz koje su se razvile druge forme u ovoj književnosti kao što su gazel, panegirik, rugalica, vinska poezija, samohvala, itd. Duraković naglašava kako klasičnu književnost karakterizira specifičan odnos prema formiranju književnih žanrova, te ispisuje morfologiju i povijest formi na primjerima nekoliko osnovnih formi i to: gazela, musammat i mesnevije. Posebnu pažnju autor poklanja formi mesnevije koju analizira kroz Rumijevu Mesneviju kao predstavnu za tu formu, te preko nje zalazi u poetiku sufijskog pjesništva.

Peto poglavlje “Sufijska poezija: veliki poetički obrat” (273-324) posvećeno je sufijskoj poeziji koja je obilježila i onaj “segment” klasične književnosti koji se imenuje kao stvaralaštvo Bošnjaka na orijentalnim jezicima. Polazeći od “suočavanja” Kur’ana i pjesništva, preko uspostavljanja paralela između sufijske poezije i gazela, Duraković zaključuje da je sufijska poezija u značajnoj mjeri inspirirana poetikom *uzritskog* i *omeritskog* gazela uz unovljenja i prilagođavanje primarnoj tematici sufijske poezije, a to je ljubav i odanost prema Uzvišenom Bogu. Sufijska poezija izvela je niz transformacija i transpozicija te se smatra da je ona najvećim dijelom zaslužna da se pjesništvo vratilo ideologijskim (religijskim) sadržajima, a da se ni u kom slučaju ne antagonizira s islamskim monoteizmom i etikom. Sufijsko pjesništvo

Duraković određuje kao treći stadij ili najvišu fazu u razvoju klasične književnosti na orijentalnim jezicima, što je stadij na kojem se pjesništvo određuje kao gnoseološko, te postaje i sredstvo i izvor spoznaje.

U šestom poglavlju "Neki najfrekventniji toposi" (325-338) predmetom analize su opća mjesta s eklatantnim primjerima koji zorno prikazuju na kojim principima se grade i kako funkcioniraju u književnoj tradiciji. To su prije svih topos uzvišenosti i topos skromnosti čije funkcije proizlaze iz uvjerenja da stvaranje pripada samo Allahu, a da čovjek samo *izumijeva* u okvirima onoga što je On stvorio. Zato je na početku svakog djela slavljenje Allaha biranim izrazima, dok je ime autora optočeno atributima skromnosti, ovisnosti i siromaštva u odnosu na Allaha.

Bibliografija djela s kojima akademik Duraković komunicira u svojoj knjizi priložena je u dijelu Popis literature (339-350) te zajedno s Indeksom imena (351-358) i Indeksom pojmova (359-367) svjedoči o autorovom posvećenom odnosu prema znanosti, izraženoj predanosti u radu te dosljednom poštivanju metodoloških normi u pisanju znanstvenog djela.

Klasično pjesništvo na arapskom, perzijskom i turskom jeziku. Poetološki pristup je multidisciplinarna studija koja svjedoči o kontinuitetu i evaluaciji klasične književnosti na arapskom, perzijskom i turskom jeziku. Autor knjige značajki sublimira nekoliko znanstvenih disciplina: orijentalnu filologiju, historiju književnosti, teoriju književnosti, me-

todologiju proučavanja književnosti, usmjeravajući se ka konačnom terminološkom i znanstvenom utemeljenju klasične književnosti na orijentalnim jezicima i njenom uobličanju. Pri tome se kao provodni motiv cijele studije provlači teza o nedjeljivosti toga "carstva književnosti" sasvim suprotno od toga kako je danas podijeljena – na književnosti etničkih i državnopolitičkih zajednica. Imajući sve navedeno na umu, s pravom možemo kazati da djelo *Klasično pjesništvo na arapskom, perzijskom i turskom jeziku. Poetološki pristup* predstavlja jedan od stupova razumijevanja klasičnog književnog stvaralaštva na orijentalnim jezicima i djelo koje od pojava raznolikih tradicija formira književni sistem.

Dželila Babović

KATALOG ARAPSKIH, TURSKIH I BOSANSKIH RUKOPISA MUZEJA HERCEGOVINE MOSTAR, obradile Dželila Babović, Madžida Mašić, Orijentalni institut u Sarajevu, Muzej Hercegovine Mostar, Sarajevo 2017, 187.

U suradnji Orijentalnog instituta Univerziteta u Sarajevu i Muzeja Hercegovine Mostar realiziran je projekt restauracije, digitalizacije i katalogizacije trideset tri rukopisna kodeksa koji danas sačinjavaju zbirku orijentalnih rukopisa Muzeja Hercegovine Mostar, brojčano jednu od manjih zbirki orijentalnih rukopisa u Bosni i Hercegovini.

Istraživačima ostavštine na orijentalnim jezicima diljem svijeta svaki

novi katalog jedne zbirke orijentalnih rukopisa nerijetko predstavlja bazični izvor i polazište. Iako nevelik po broju obrađenih arabičkih rukopisa, no ne i njihovim sadržajem i važnošću, *Katalog arapskih, turskih i bosanskih rukopisa Muzeja Hercegovine Mostar* značajan je doprinos istraživačima pisane riječi na orijentalnim jezicima, ali i nizu kataloga arabičkih rukopisa bosanskohercegovačkih zbirki koji su se pojavili posljednjih nekoliko godina: Gazi Husrev-begove biblioteke, Orijentalnog instituta u Sarajevu, Nacionalne i univerzitetske biblioteke, Bošnjačkog instituta, Historijskog arhiva Sarajevo, Kantonalnog arhiva u Travniku. Pod pojmom arabički rukopisi, prema kovanicu Muhameda Ždralovića, podrazumijevamo rukopise pisane arapskom grafijom ili nekom njenom modificiranom inačicom, bez obzira o kojem jeziku je riječ. U slučaju ovog kataloga to su rukopisi na arapskom, turskom i bosanskom jeziku.

Svaka knjiga kataloga, sada među njima i knjiga *Katalog arapskih, turskih i bosanskih rukopisa Muzeja Hercegovine Mostar*, funkcionira i kao dodatni pokazatelj i svjedok uloge pisane riječi i pismenosti rukopisa u Bosni i Hercegovini, njezine raznovrsnosti i višestoljetnoga prisustva. Na stanovit način, uvid u njihov sadržaj može poslužiti i kao zrcalo vremena; pokazatelj kulturnog, intelektualnog, duhovnog i umjetničkog stupnja podneblja i sredine.

Autorice, Dželila Babović i Madžida Mašić, katalogizirale su trideset tri rukopisna kodeksa s ukupno trideset devet djela sadržanih u njima,

služeći se ustaljenom metodologijom pri obradi arabičkih kodeksa. Kodekse klasificiraju prema jezicima na kojima su pisani: arapskom, turskom i bosanskom. Kako je posve jasno i iz samog naslova Kataloga, perzijski rukopisi nisu zastupljeni u zbirci orijentalnih rukopisa Muzeja Hercegovine. Nadalje, unutar skupine jezika na kojem su pisani, kodeksi su podijeljeni i predstavljeni tematski i hronološki. Najveći broj obrađenih rukopisa sačinjavaju rukopisi na arapskom jeziku, njih dvadeset sedam. Među njima zastupljena je sljedeća tematika: Kur'an i fragmenti Kur'ana, s ukupno sedam nepotpunih primjeraka mushafa i dva fragmenta, tradicija – hadis, jedno kraće djelo, islamsko pravo – fikh, pet djela, dogma – akaid, jedno djelo, nauka o moralu – ahlak, jedno djelo, gramatika, sedam djela, stilistika i metrika, jedno djelo, književnost, jedno djelo, te jedna međmua koja sadrži četrnaest kraćih djela različitog sadržaja. Djela pisana na turskom jeziku zastupljena su u manjem broju, a podijeljena prema sljedećoj tematici: šerijatskoppravna rješenja, jedno djelo, dogma – akaid, dva djela, molitve – dove, jedno djelo, nauka o moralu – ahlak, dva djela, tajanstvene nauke, jedno djelo, historija, dva djela, književnost, dva djela. Među djelima na bosanskom jeziku nalazimo jedno djelo iz oblasti književnosti, a riječ je o međmui – zbirci pjesama.

Svaki kodeks, odnosno djelo, autorice obrađuju navodeći najprije hronološki broj katalogiziranog djela s lijeve strane lista, dok na desnoj strani navode signaturu pod kojom

je rukopis registriran. Nakon toga donose izvorni naslov djela, te naslov u transkripciji. Osnovni podaci o djelu sadržani su ispod naslova: tema djela, ime autora i godina rođenja i/ili smrti, kraći opis. Potom slijedi popis korištenih izvora i kataloga rukopisa u kojima je isto djelo obrađeno i katalogizirano. Početak i kraj teksta djela navode slijedeće, a nakon toga podatke o prepisivaču, mjesto i vrijeme prijepisa, ukoliko je poznato. Naposljetku dolazi fizički opis rukopisa.

Indeks naslova djela u izvoru i transkripciji, indeks autora, prepisivača, bivših vlasnika, geografskih naziva te indeks ostalih imena, svi odreda u transkripciji, nalaze se pri samom kraju *Kataloga*. Njih prate kataloški i signaturni indeks. Svaki od njih uvelike olakšava pretraživanje sadržaja. Konačno, na samom kraju *Kataloga*, autorice izdvajaju priloge: sedamnaest faksimila u koloru, mahom prve – početne stranice različitih djela koje jasno izražavaju tekst i/ili pojedine dijelove i detalje u rukopisima.

Kako primjećuju i same autorice *Kataloga* (Uvod, 8-10), rukopise možemo izdvojiti na temelju četiriju kriterija: najstariji rukopisi, umjetnički vrijedni rukopisi, djela bosanskohercegovačkih autora, djela u prijepisu domaćih prepisivača. Najstariji među rukopisima jeste djelo na arapskom jeziku, naslova *Šarḥ Miḫtāḥ al-‘ulūm*. Prepisao ga je 1413. godine nepoznati prepisivač (49). Razložno je očekivati da se među umjetnički vrijednim djelima najprije mogu izdvojiti rukopisi mushafa, što je slučaj i sa zbirkom orijentalnih rukopisa

Muzeja Hercegovine Mostar. Od bogatije iluminiranih rukopisa možemo izdvojiti djelo o hanefijskom fikhu na arapskom jeziku, naslova *Multaqā al-abḥur* koje ima višebojni *unvan* i dekorativne linije ispunjene zlatom (31, 173). Važna i vrijedna spomena su djela bosanskohercegovačkih autora, među kojima možemo izdvojiti zbirku fetvi na turskom jeziku, naslova *Fatāwā-i Aḥmadiyya al-Mūstāriyya*. Zbirku je napisao mostarski muftija Aḥmad b. Muḥammad al-Mūstārī (u. 1776.) (59). Osim spomenute zbirke fetvi valja izdvojiti i zbirku pjesama domaćih autora, pisanu na bosanskom jeziku (79). Među bosanskohercegovačkim prepisivačima, čija imena pronalazimo u četiri rukopisna primjerka, svi su odreda s područja Mostara. Radi se o prijepisu djela različitih oblasti i sadržaja: sintaksa arapskoga jezika, djelo iz oblasti islamskoga nasljednog prava i islamskoga obrazovanja i obredoslovlja, te već spomenutoj zbirci pjesama na bosanskom jeziku.

Posebna značajka *Kataloga* je njegov prijevod na engleski jezik, što dodatno olakšava pristup i istraživanje širem krugu zainteresiranih istraživača.

Valja primijetiti uložena znanja, trud i iskustva na projektu u koji su se upustile Dželila Babović i Madžida Mašić, a na kojima je do skora radilo nekolicina autora koji su odveć dokazali svoju stručnost pri obradi i katalogizaciji arabičkih rukopisa iz bosanskohercegovačkih zbirki.

Aida Smailbegović

Ekrem Čaušević, USTROJ, SINTAKSA I SEMANTIKA INFINITNIH GLAGOLSKIH OBLIKA U TURSKOM JEZIKU, Ibis grafika, Zagreb 2018, 358.

Ovo je četvrta autorska knjiga poznatog sarajevsko-zagrebačkog turkologa i nezaobilazne osobe u priči o osnivanju Katedre za turkologiju (pri Odsjeku za hungarologiju, turkologiju i judaistiku na Filozofskom fakultetu u Zagrebu). Na neki način, ovo je autorova prva "prava" lingvistička knjiga (ne računajući njegovu *Gramatiku suvremenoga turskog jezika* iz 1996.) u kojoj je iscrpno obrađeno sučeljavanje dvaju različitih (i genetski i tipološki) jezika na primjeru turskih infintnih glagolskih oblika (podnaslov knjige je "Turski i hrvatski jezik u usporedbi i kontrastiranju"). Čaušević pomno razrađuje to pitanje najviše na (morfo)sintaktičkom i semantičkom planu, no i pragmatici je posvećena pažnja. Onima koji manje poznaju tu "lingvističku" stranu prof. Čauševića treba skrenuti pažnju na to da se usporedbom i kontrastiranjem turskog i hrvatskog on bavi već duže vremena (dva projekta o kontrastiranju potpomognuta od Ministarstva kulture RH; popis relevantnih članaka čisto lingvističkog sadržaja nalazi se u Literaturi). Uzgred, Ibis grafika izdala je i Čauševićevu *Turkološku čitanku* 2002. godine.

Iako je u svojoj *Gramatici* Čaušević infinitnim oblicima posvetio više prostora i pažnje no što ih ti oblici dobivaju u radovima nekih drugih autora, autor u "Uvodu" navodi nekoliko razloga koji su ga naveli

da napiše ovu knjigu. Parafrazirat ću ukratko: sintaktička subordinacija sasvim različita od one u IE jezicima studentima turskog jezika čini teži dio gramatike, a to se ogleda u postizanju zadovoljavajuće jezične kompetencije. U "Uvodu" su ukratko predstavljene neke značajke turske rečenice (poglavito koordinacija i subordinacija), a autorova važna spoznaja jest da: 1) neki radovi, temeljeni na malom broju ciljanih primjera, ne nude dovoljno informacija za stvaranje općih zaključaka i 2) kontrastivnu analizu valja provesti na opsežnom korpusu i velikome broju primjera jer to omogućuje nove spoznaje i o stranome (turskom) i materinjem (hrvatskom) jeziku. Važna je stvar i to da se sve što je rečeno u knjizi primjenljivo i za još neke srodne južnoslavenske jezike. Sadržaj je podijeljen na pet većih cjelina (dijelova) podijeljenih na poglavlja i potpoglavlja. Bržem i lakšem traženju konkretnih podataka omogućuje i paragrafna razdjela.

Prvi dio u knjizi jest "Kratki osvrt na načine izražavanja koordinacije i subordinacije u turskom jeziku". Autor predstavlja načine na koji se sklapaju (nizanjem, povezivanjem, uvrštavanjem...) asindetske koordinirane i asindetske subordinirane rečenice i sindetske nezavisnosložene i zavisnosložene rečenice. Asindetsko sklapanje nizanjem rečenica bez upotrebe veznika rezultira asindetskim rečenicama s obilježjima implicitne koordinacije ili subordinacije. Sindetsko sklapanje dvaju rečenica rezultira, ovisno o vezniku (konjunkturu ili subjunkturu), nezavisnosloženim, odnosno zavisnosloženim reče-

nicama. Već u samom početku autor predstavlja tablične prikaze oblika o kojima piše, a upravo je velik broj tih jasno preglednih tabela, čini mi se, jedan od velikih plusova za knjigu. Također, u knjizi su mnogi primjeri glosirani (čega nije bilo u *Gramatici*), što je dodatna prednost prilikom proučavanja raznih aspekata turskog jezika općenito. Kontrastivna analiza sintakse dvaju jezika pokazuje da se oni najviše razlikuju po sredstvima i načinima uvrštavanja zavisnih rečenica u glavnu. Pet je vrsta sklapanja (uvrštavanja) u turskome: a) pomoću poredbene postpozicije/poredbenog sufiksa (poredbeno-načinske zavisnosložene rečenice u hrvatskome); b) pomoću kondicionala (uvjetne i dopusne rečenice u hrv.); c) sklapanje bez preoblike finitnog oblika (VF) glagola u infinitni oblik (VI) (dopunske subjektne i objektne rečenice u hrv.); d) sklapanje s preoblikom VF→VI (gotovo sve vrste dopunskih i adverbijalnih rečenica u hrv.); e) uvrštavanje pomoću subjunktora *diye* i VF (veći broj zavisnoloženih rečenica u hrv.).

U drugom se dijelu, "Infinitni glagolski oblici turskoga jezika", razrađuje ustroj imenskih, (pro)participskih i (kvazi)konverbih ne-predikatnih skupina i njihovi unutarnji sintagmatski odnosi i funkcije koje obnašaju: imenske skupine /glagolska imenica/ najčešće obnašaju dopunsku funkciju, a atributne /(pro)participi/ i adverbijalne /(kvazi)konverbi/ obnašaju funkcije atributa i adverbijala. Istaknuta je i pojava da neki označitelji infinitnih oblika (*-Dik* i *-(y)AcAk*) mogu obnašati više od jedne funkcije.

Infinitni glagolski oblici ne mogu biti predikat temeljne rečenice, ali zadržavaju valencijska svojstva i, ovisno o vrsti, dobivaju i nova (imenska, pridjevska i priložna). Dio završava poglavljem s pitanjem o tome jesu li infinitne skupine zavisne surečenice ili prošireni rečenični članovi. Kratkim, ali bogatim podacima o različitim promišljanjima i pristupima ovom pitanju Čaušević predstavlja mišljenja istaknutih ruskih turkologa (Gadžieva, Serebrnikov; problem je zapravo prvi uočio Mirza Kazem-Bek još polovicom 19. stoljeća). Autor također predstavlja stavove nekih turskih (Karahana, Özkan, Korkmaz) i europskih (Deny, Johanson) turkologa.

Treći dio (ujedno i najveći brojem stranica) je "Nominalizacija". Autor u početku ističe razliku u motiviranosti upotrebe poimeničenja u hrvatskome i turskome. Dok se u hrvatskome nominalizacija promatra u opreci nominalni ↔ verbalni stil, u turskome je prevladavanje nominalnih nad verbalnim strukturama motivirano aglutinativnim ustrojem SOV jezika. U preglednom osvrtu nalazimo morfološka i sintaktička obilježja glagolskih imenica (*-mAk*, *-mA*, *-mAkllk*, *-(y)iş*, *-Dik*, *-(y)AcAk*). Objašnjava se i funkcija imenskih skupina u rečenici (subjekt, objekt, dio imenskog predikata i priložna oznaka). Podrobnije su opisane skupine na *-mAk/-mA* (preoblike glagolske ili imenske rečenice u imensku skupinu, mjesto imenske skupine u ustroju temeljne rečenice, skupina kao dopuna faznih i modalnih glagola...). Isto tako se posebno govori o glagolskoj imenici na *-mA*

u kombinaciji s posvojnim sufixom (preoblikovanje aktivne ili pasivne rečenice, prošireni glagolski adverbijali...). Glagolskim imenicama na *-Dik* i *-(y)AcAk* vrše se preoblake nominalizacijom i atribucijom, što znači da ih (ovisno o gramatičkom kontestu) promatramo kao glagolske imenice / imenske skupine ili kao proparticipske / atributne skupine. Obje ove glagolske imenice impliciraju relativno značenje vremena, s time da skupina na *-(y)AcAk* nosi i dodatna modalna značenja. Naravno, primjeri raznih strukturno-gramatičkih kombinacija popraćeni su i značenjski bliskim strukturama u hrvatskome. Koji su semantički kriteriji odabira nominalizatora na *-Dik*, *-(y)AcAk*, *-mA* i *-(y)Iş*? Čaušević ih navodi tri: a) značenje glagolske imenice kojom se nominalizira ishodišna rečenica, b) značenje finitnog predikata ishodišne rečenice i c) značenje predikatnog glagola (finitnog predikata) temeljne rečenice u koju se ishodišna uvrštava. Dodatnu pažnju autor posvećuje onim glagolima u turskome koji otvaraju mjesto i skupinama na *-Dik* i *-(y)AcAk* i glagolskoj skupini na *-mA*. Takve glagole, kao i značenja koja se mijenjaju ovisno o vrsti dopune, neizvorni govornici moraju učiti i usvajati. Na planu pragmatike (obavijesnog ustroja rečenice) autor analizira subjekt imenskih skupina na *-Dik* i *-(y)AcAk* u atributnom značenju. Oba jezika na sintaktički slične načine označavaju temu (dano, ono o čemu se govori) smještajući je na početak rečenice, dok remu (novo, ono što se govori) turski smješta ispred predikata, a hrvatski iza

njega (SOV - SVO!). Detaljno je objašnjena uloga imenskih skupina na *-Dik* i *-(y)AcAk* u adverbijalima (s padežnim sufixima i postpozicijama). Kao zanimljivu pojavu Čaušević ističe i nominalizaciju bez preoblake VF→VI (moguće poimeničenje cijele rečenice dodavanjem množinskog ili padežnog sufixa. Opisujući kvaziveznik *diye* autor podrobno klasificira surečenice u hrvatskome koje imaju značenja dopunskih, upitnih, poticajnih, namjernih, uzročnih i atributnih zavisnih surečenica.

Četvrta cjelina je "Atribucija" - poslije kraćeg pogleda na hrvatske odnosne (relativne) surečenice i turske atributne konstrukcije autor obrađuje vrste preoblaka glagolskih rečenica u atributne konstrukcije. Tri participa (na *-mIş*, *-(y)AcAk* i *-(I)r* koji su osnova za tvorbu perfekta, futura i nepravog prezenta) u trećem su licu jednine morfološki jednaki participnim oblicima). Ishodišna rečenica preoblikuje se u atributnu konstrukciju tako da se subjekt premješta na kraj rečenice i tako postaje postcedentom, a predikat rečenice atributom. Podrobno se objašnjavaju funkcije participa na *-mIş* i *-(y)An* (u preoblaci perfekta na *-DI* i prezenta na *-(I)yor*), *-(y)AcAk* i *-(I)r* (uključujući i perifrastične oblike). Kada je riječ o restriktivnim (atributnim, odredbenim; u hrvatskome neodvojene zarezom od antecedenta) i nerestriktivnim (dopunskim, apozitivnim; u hrvatskome odvojene zarezom od antecedenta) atributnim konstrukcijama Čaušević skreće pažnju na to da se u turskome ne može (sic!) intonacijom ili zarezom naznačiti ima li (pro)particip atributnu ili

apozicijsku funkciju. Ipak, turska ne-restriktivna rečenica može se izraziti odnosnom zamjenicom *ki* (preuzeta iz farsija). Obraden je i proparticip na *-Dlk* kao i cijeli niz perifrastičnih oblika. Govoreći o proparticipskim konstrukcijama nastalim od neizravno prijelaznih i neprijelaznih glagola, autor ponovo ističe poteškoće neizvornih govornika u učenju turskog jezika - naime, u takvim se konstrukcijama ne naznačuje valencijski odnos glagola i njegova dopune zato što su proparticipi istovremeno i atributi i relativizatori. Dio o atribuciji završava pregledom manje frekventnih glagolskih imenica na *-(y)Iş*, *-mIş-llk*, *-(mA)mAz-llk* i *-mAk-llk*.

Zadnji dio knjige jest "Adverbijalizacija". U uvodnim paragrafima autor argumentirano obrazlaže terminološku promjenu, odnosno korištenje termina "konverb" umjesto "gerund" (termin korišten u autorovoj "Gramatici" - uopće, korištenje osuvremenjene terminologije značajno olakšava opis struktura i njihovih funkcija.). Konverbi su definirani kao "bezlični, morfološki nepromjenljivi oblici adverbijalnog značenja", a konverbnii skupovi kao "strukture koje su značenjski bliske hrvatskim adverbijalnim (vremenskim i načinskim) surečenicama". Autor ističe da se po svojim sintaktičkim funkcijama i značenju konverbi u turskome bitno razlikuju od gerunda u indoeuropskim (romanskim i germanskim npr.) jezicima. Za razliku od glagolskih imenica, konverbi su jednofunkcionalni. Što se hrvatskoga tiče, preoblika ishodišne rečenice pomoću konverba može se donekle usporediti s preo-

blikom predikatnog glagola u glagolske priloge na *-çi* i *-vşi*. Čaušević klasificira konverbe u turskome ovako: *-(y)A...-(y)A* /reduplikat kojim se izriče način vršenja radnje temeljne rečenice/; *-(y)ArAk* /način, vrijeme te uzročni i uvjetni modaliteti/; *-mAdAn* /semantička inačica niječnog oblika na *-(y)ArAk*/; konverbi za izricanje vremena na *-(y)All*, *-(y)All beri* i *-(y)All-dAn beri*; konverb na *-(y)InCA* /s proširenim oblikom na *-(y)InCA-yA kadar*/; konverb *iken*. Za sve konverbe detaljno se objašnjavaju značenja i sintaktički odnosi s ostalim rečeničnim konstituentima, a istaknuta su specifična značenja kao i razlike u upotrebi semantički sličnih oblika. Treće poglavlje ove cjeline je pregled i sintaktičko-semantička analiza osam kvazikonverba (morfološki heterogenih glagolskih oblika u priložno-odredbenoj funkciji). Čaušević navodi ove: a) morfološki blokiran oblik prezenta na *-r* (*-r...-mAz*); b) glagolska imenica na *-Dlk* u adverbijalnim padežima (dativ i relativ); c) glagolska imenica na *-mAk* s privativnim (*-slz*) i starim instrumentalnim sufiksom (*-In*); d) participi na *-mAz* i *-(y)An* s odgovarajućim padežnim sufiksima i postpozicijama *kadar*, *önce* i *sonra*; e) neproduktivni staroosmanski particip na *-(y)AsI* s postpozicijama i dativnim sufiksom. Posljednje poglavlje u ovoj cjelini posvećeno je "neobičnom" konverbu koordinacije (!) na *-(y)Ip*. Iako se u turskome koordinacija može izraziti asindetskim nizom i česticama, nastanak ovog konverba može se objasniti specifičnim razvojem infinitivnih oblika (na

uštrb subjunktora i konjunktora) u turkijskim jezicima.

Radi jasnijeg uvida u sadržaj knjige evo reduciranog pregleda cjelina i poglavlja:

I. Kratki osvrt na načine izražavanja koordinacije i subordinacije u turskom jeziku

1. Sklapanje nizanjem
2. Sklapanje povezivanjem
3. Sklapanje uvrštavanjem;
4. Sklapanje uvrštavanjem pomoću postpozicije *gibi* "kao"
5. Sklapanje uvrštavanjem pomoću kondicionala
6. Sklapanje uvrštavanjem bez preoblike VF→VI
7. Uvrštavanje ishodišne rečenice preoblikom VF→VI
8. Uvrštavanje s pomoću VF + *diye*

II. Infinitni glagolski oblici turskoga jezika

1. Ustroj infinitnih skupina
2. Infinitne skupine u ustroju temeljne (glavne) rečenice
3. Jesu li infinitne skupine zavisne surečenice?

III. Nominalizacija

1. Osvrt na morfološka i sintaktička obilježja glagolskih imenica
2. Funkcija imenskih skupina u rečenici
3. Glagolska imenica na *-mAk* i njezin supstituent na *-mA*
4. Glagolska imenica na *-mA* s posvojnim sufiksom
5. Glagolske imenice na *-DIk* i *-(y)AcAk*

6. Semantički kriteriji odabira nominalizatora na *-DIk*, *-(y)AcAk*, *-mA* i *-(y)Iş*

7. Subjekt imenskih skupina na *-DIk* / *-(y)AcAk* u atributnom značenju

8. Višestruka nominalizacija

9. Nominalizirana rečenica kao genitivni subjekt druge nominalizirane rečenice

10. Funkcije imenskih skupina na *-DIk* / *-(y)AcAk* u temeljnoj rečenici

11. Imenske skupine na *-DIk* / *-(y)AcAk* u adverbijalima

12. Adverbijali s padežnim sufiksima

13. Adverbijali s postpozicijama

14. Adverbijali nastali odnosnim uvrštavanjem imenskih skupina na *-DIk* / *-(y)AcAk*

15. Adverbijali vremena s imenskim skupinama na *-DIk* / *-(y)AcAk* u genitivu

16. Nominalizacija bez preoblike VF→VI

17. Rečenice s kvaziveznikom *diye*

IV. Atribucija

1. Atribucija bez preoblike VF→VI
2. Atribucija preoblikom VF→VI
3. Preoblika glagolskih rečenica u atributne skupine
4. Participske atributne skupine i značenje participa
5. Proparticipske atributne skupine i značenja proparticipa
6. Glagolska imenica na *-(y)Iş*
7. Manje produktivne glagolske imenice

V. Adverbijalizacija

1. Klasifikacija konverba
2. Konverbi vremena
3. Kvazikonverbi
4. Konverb koordinacije na *-(y)Ip*

"Prilozi" sadrže tablicu s 57 infinitivnih glagolskih oblika po abecednom redu, a navedeni su najčešći oblici i najfrekventnija značenja. Uz pomoć ove tablice i kazala pojmova čitatelj može u knjizi lako pronaći željeni oblik i sve relevantne podatke o njemu. U "Prilozima" je i popis kratica. Na kraju knjige su popis literature i kazalo pojmova. Autorova deskriptivno-funkcionalna analiza tematike bliska je svakom zainteresiranom čitatelju, ali podrazumijeva i neka osnovna jezikoslovna znanja - sam autor ne priklanja se ni jednoj poznatijoj lingvističkoj teoriji ili "školi". Ovakav "neutralan" metodološki i analitički pristup olakšava poimanje sadržaja ne samo turkolozima, već i onim lingvistima koji zanima ustroj turskoga (tipologija, i to ne samo morfološka). Ova je knjiga bogato vrelo najraznovrsnijih podataka i jezikoslovnih uvida i kao takva bi trebala zauzimati mjesto na polici gotovo svakoga tko se smatra lingvistom. Ekremu Čauševiću i izdavaču čestitke do neke nove prilike!

Goran Pavelić

Marzanna Pomorska, RUSSIAN LOANWORDS IN THE CHULYM TURKIC DIALECTS. Księgarnia Akademicka, Kraków 2017, 266.

Marzanna Pomorska, stručnjakinja za turkijske jezike zaposlena na Katedri za turkologiju pri Institutu za orijentalistiku Sveučilišta Jagiellonian u Krakówu, godinama se bavi čulimskim jezikom (Chulym

Turkic), jednim od slabo istraženih turkijskih idioma u izumiranju. Među ostalima, i ta činjenica govori o značaju njezine studije o posuđenicama iz ruskoga jezika u dijalektima čulimskog jezika. Naime, pretpostavlja se da će čulimski, koji nikada nije imao pismenost, izumrijeti u 30-im godinama ovoga stoljeća. Po popisu stanovnika iz 2010. godine njime je govorilo svega 40-ak izvornih govornika od ukupno 360 članova čulimske populacije čiji se najveći dio vremenom stopio s Rusima, Hakasima i drugim južnosibirskim narodima. U 2008. zabilježeno je da najmlađi govornik čulimskog jezika ima 54 godine.

Čulimski (međunarodna oznaka ISO 639-3), koji je blizak šorskome i hakaskom, govori se u sibirskoj oblasti Tomsk i Krasnojarskome kraju (istočni Sibir) u Ruskoj Federaciji. Ima tri dijalekta: *srednji čulimski*, *gornji čulimski* i *küarik (küerik)*. Prva dva dijalekta dobila su ime po rijeci Čulim (Chulym, pritoka rijeke Ob), odnosno po područjima riječnoga toka uz koji žive Čulimci. Po istoj rijeci Rusi su taj narod nazivali čulimskim Turcima, čulimskim Tatarima i čulimskim Hakasima. Čulimci su ranije sami sebe nazivali *Tadarlar ~ Tadar kiji(lär)* "Tatari" i *Pistinj Kiji(lär)* "naši, naši ljudi", a danas prevladava samonaziv *Ös ~ İyus kiji(lär)* "naši, naši ljudi". U Krasnojarskome kraju Čulimci sebe nazivaju Hakasima. Po vjeroispovijesti su pravoslavci, ali su sačuvali i neka izvorna šamanska vjerovanja.

Knjiga dr. sc. Marzanne Pomorske posvećena je posuđenicama iz ru-

skoga jezika u srednjem i donjem čulimskom dijalektu te u Küäriku. Prvi dio knjige čini kazalo posuđenica koje su tijekom dugoga razdoblja prikupljane i objavljivane u danas teško dostupnim publikacijama. U drugome dijelu te su posuđenice analizirane s gledišta njihove fonetske i morfološke prilagodbe u čulimskim dijalektima te prema semantičkome polju i vrstama riječi. Knjiga završava indeksom ruskih etimona. Dakle, knjiga obaseže 266 stranica i sastoji se od sljedećih cjelina:

A. Uvod;

B. Kazalo posuđenica iz ruskoga jezika u čulimskome:

I. Kazalo ruskih posuđenica u srednjočulimskom;

II. Kazalo ruskih posuđenica u gornjem čulimskom;

III. Kazalo ruskih posuđenica u küäriku;

IV. Kazalo ruskih posuđenica u jednom neidentificiranom (?) čulimskom dijalektu;

C) Fonetska adaptacija ruskih posuđenica u čulimskom (1. Adaptacija ruskih samoglasnika u inicijalnoj poziciji; 2. Adaptacija ruskih samoglasnika u medijalnoj poziciji; 3. Adaptacija ruskih samoglasnika u finalnoj poziciji; 4. Adaptacija ruskih suglasnika);

D) Ruske posuđenice u čulimskom dijalektu prema semantičkim poljima i vrstama riječi (I. Semantička polja; II. Vrste riječi (1. Glagoli i nepravilni glagoli; 2. Pridjevi; 3. Prilozi i čestice; 4. Brojevi; 5. Veznici);

Cjelina E. (1. Morfološka prilagodba ruskih posuđenica; 2. Tvorbena prilagodba ruskih posuđenica);

Cjelina F (1. Kratice; 2. Jezici, dijalekti i autori; 3. Bilješke (3.1.1 Izvori o leksičkoj građi za čulimski; 3.2. Literatura);

Cjelina G: Kazalo ruskih etimona.

U Uvodu (9-14) dr. sc. Marzanna Pomorska osvrće se na povijesne rusko-čulimske kontakte. Prema ruskim izvorima oni su se dogodili krajem 16. st., ali nije moguće tvrditi da je između Rusa i Čulimaca bilo jezičnih dodira prije 1863. godine. Naime, te je godine znameniti turkolog Wilhelm Radloff otpočeo arheološka i lingvistička istraživanja u području rijeke Kiya, koje je naseljavao narod Küärik. Radloff je sabrao leksički materijal o njihovu dijalektu i objavio ga 1893. godine. Autorica nadalje govori i o drugim izvorima iz kojih je crpila građu za svoju knjigu. Ona navodi da su sustavnija istraživanja čulimskoga leksika počela 50-tih godina 20. st. te da ih je vodio Andrej Pavlovič Dul'zon, koji je objavio veći broj članaka o leksičkoj građi pretežito donjega, ali i srednjega čulimskog dijalekta. Prof. Pomorska se u svojim istraživanjima koristila i vrijednom filološkom građom iz kasnijega razdoblja, kao i arhivskom građom iz *Laboratorija sibirskih jezika* (the Siberian Languages Laboratory) u Tomsku. Ta građa, koju su prikupili P. Dul'zon i R. M. Birjukovič (oko 700 stranica), nije bila dostupna istraživačima sve do 2010. godine, kada ju je objavila V. M. Lemskaja. Noviju leksičku građu o srednjočulimskom prikupljeni su i tijekom terenskih istraživanja koja su proveli David K. Harrison i Gregory D. S. Anderson (2003), Li

Yong-Söng, Zaripa Serikbajeva i Ko Sung-ik (2006) te V. M. Lemskaja (ekspedicije iz razdoblja 2007-2010).

Zbog čega se Marzanna Pomorska latila pisanja knjige o ruskim posuđenicama u čulimskom jeziku? Zbog toga što je ta leksička građa i sada teško dostupna te što je zbog svoje posvemašnje neujednačenosti koja proistječe iz različitih načina zapisivanja, u izvornome obliku gotovo neupotrebljiva za filologa / turkologa / lingvистa koji nije stručnjak za čulimski jezik. Usto, sve do pojave njezine knjige nije bilo ni jedne publikacije u kojoj bi po abecednome redu bio obrađen cjelovit inventar ruskih posuđenica u čulimskom jeziku. Zbog toga se autorica odlučila sabrati svu tu leksičku građu dotad raspršenu u različitim publikacijama, ujednačiti je u transkripciji i pomno je podvrgnuti jezičnoj analizi.

Dakako, takav je posao iznimno zahtjevan. Autorica se tijekom rada susretala s mnogim problemima i nedoumicama koje je valjalo sustavno riješiti. Naime, skupljači čulimske leksičke građe zapisivali su foneme i alofone na različite načine, često i pogrešno, zbog čega neke ranije zabilježene ruske posuđenice znatno odstupaju od svoga izvornoga oblika, što proturječi postulatu da leksikografska građa mora imati visok stupanj ujednačenosti i vjerodostojnosti. Usto, neki su istraživači prikupljali građu ne samo od izvornih govornika čulimskoga, nego i od govornika ruskoga jezika, te su je zapisivali u ruskome pravopisu. Rad je otežavala i činjenica da Čulimci znaju dobro ruski, gdjekada bolje negoli materinski

jezik, te da u govoru koriste i riječi za koje je gdjekada teško, a možda čak i nemoguće, pouzdano utvrditi jesu li posuđenice iz ruskoga ili pak tuđice, to jest neadaptirane i neodomaćene riječi ruskoga podrijetla. Osim spomenutoga, rad je otežavala i činjenica da su mnoge riječi, i imenice i glagoli, u građi potvrđeni isključivo u različitim oblicima fleksije te je stoga ponekad bilo teško, pa i nemoguće, utvrditi kanonski oblik dane leme. Takve slučajeve autorica označuje zvjezdicom koja slijedi iza riječi.

S obzirom na to da ni jedan čulimski dijalekt nema pismo, skupljači leksičke građe koristili su se latiničnim i ćirilničnim grafemima u bilježenju fonema i alofona, što je dovelo do zbrke. Stoga je bilo nužno da se građa iznova sustavno transkribira (13), što je autorica i napravila.

Knjiga prof. Marzanne Pomorske velik je filološki i lingvistički doprinos istraživanju građe dijalekata čulimskoga jezika, odnosno ruskih posuđenica u njemu. Zahvaljujući njoj, turkolozi su dobili iznimno vrijedno turkološko i lingvističko djelo koje im je pouzdan vodič kroz jedan važan segment čulimskoga leksika.

Ekrem Čaušević

Ewa Siemieniec-Gołaś, ANONYMOUS ITALIAN-TURKISH DICTIONARY FROM THE MARSIGLI COLLECTION IN BOLOGNA, Księgarnia Akademicka, Kraków 2015, 172.

Među orijentalnim rukopisima koji se čuvaju u Zbirci *Marsigli* u

Biblioteci Univerziteta u Bologni u Italiji nalazi se i anonimni tursko-talijanski rječnik. Sudeći prema dvama vodenim žigovima otisnutima na papiru, koji su korišteni u 16. st., kao i nekim karakteristikama turskoga jezika, prof. dr. sc. Ewa Siemieniec-Gołaś, voditeljica Odsjeka za turske studije na Sveučilištu Jagiellonian u Krakówu i autorica knjige *Anonymous Italian-Turkish Dictionary From the Marsigli Collection in Bologna*, iznosi mišljenje da je riječ vjerojatno o *jednome od najstarijih talijansko-turskih rječnika napisanih u 16. st.* (15-16). To možda potvrđuje i neuobičajena koncepcija rječnika u kojemu su sve riječi, uključujući i talijanske leme zapisane latiničnim pismom, zapisane zdesna nalijevo.

Knjigu čine sljedeće cjeline: *Preface* (Predgovor); *Acknowledgements* (Zahvale); *Part I* (Prvi dio); *Introduction* (Uvod); 1. Description of the manuscript (Opis rukopisa); 2. The autor and the age of the manuscript (Autor i starost rukopisa); 3. The contents of the manuscript (Sadržaj rukopisa); 4. Remarks on the transcription system used by the autor (Zapažanja o autorovu sustavu transkripcije); *Part II* (Drugi dio): Dictionary (Rječnik); *Part III*: Instead of the Conclusion (Umjesto zaključka); *Part IV* (Četvrti dio): References (Bibliografija), Abbreviationas (Kratice); *Part V* (Peti dio): Fascimile (Faksimili).

U Uvodu (11-14) prof. Siemieniec-Gołaś navodi da se spomenuti rječnik čuva u tzv. Marsiljijevoj (*Marsigli*) Zbirci 5 Biblioteke Bolonjskoga Sveučilišta. Rječnik je katalogiziran pod imenom *Vocabulario Italiano-*

Turchesco (Talijansko-turski rječnik), ali mu to nije izvorni, nego kataloški naziv. Autorica prije opisuje rječnika upozna je čitatelje sa Zbirkom orijentalnih rukopisa (*Catalogo De 'Manoscritti Orientali*) spomenute Biblioteke, koja se sastoji od triju manjih zbirki: *Zbirke Luigija Ferdinanda Marsiglija*, *Zbirke Michelea Talmana* te *Zbirke Giusepea Simonia Assemanija*. Sve tri sadrže oko 550 arapskih, 55 perzijskih, 5 hebrejskih, 5 armenskih te 173 turska rukopisa. Građa u njima razvrstana je prema odgovarajućim područjima: gramatika, rječnici, prozodija, poezija, retorika, Kur'an, medicina, astronomija, filozofija, logika itd. Prof. Siemieniec-Gołaś spominje da je Katalog Biblioteke još uvijek u rukopisu te da mu je autor glasoviti poliglot kardinal Giuseppe Mezzofanti (1774-1849), koji je znao nevjerojatan broj jezika. Autor ovoga prikaza skreće pažnju na jedan detalj u vezi s njim: Mezzofanti se spominje i u Jelenićevoj knjizi o bosanskim franjevcima budući da su bogoslovi Bosne Srebrene kod njega učili orijentalne jezike, među ostalima i glasoviti bosanski franjevac fra Marijan Šunjić.¹ U uvodnome dijelu kataloga Mezzofanti predstavlja osnivače svake pojedine zbirke, a o Luigiju Ferdinandu Marsigliju, osnivaču zbirke kojoj pripada i *Vocabulario Italiano-Turchesco*, zapisao je slje-

¹ Dr. fra Julijan Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci II.*, Sarajevo 2015, vid. Ekrem Čaušević, *The Turkish Language in Ottoman Bosnia*, ISIS Press, Istanbul 2014, 60-61.

deće: *Uz zveket oružja, i na svojim pogubnim putovanjima, grof Luigi Ferdinando Marsigli sakupio je orijentalne kodekse opisane u četvrtom Katalogu te je poslije njima obogatio Institut koji je osnovao.*²

Opisujući rukopis, prof. Siemieniec-Gołaś navodi da je uvezen platnom i kožom, da je tekst napisan crnom tintom te da je mjestimice korištena i crvena, plava i zlatna tinta. Papir je sjajan, gust, ekstrudiran u boji, s vidljivom okomitom i poprečnim linijama. Kao što je spomenuto, rukopis predstavlja talijansko-turski rječnik koji je, za razliku od svih drugih, jedinstven po načinu na koji je koncipiran. Naime, napisan je kao tipično "orijentalno" djelo, zdesna nalijevo, a osobit je po tome što su i talijanske riječi (leme) s lijeve strane rječnika pisane zdesna nalijevo, to jest u *zrcalnome odrazu*, npr. *auqcA*, umjesto na uobičajeni način (Acqua).

Navodim jedan od autoričinih primjera s imenicom "voda" (19):

ماى	صو	آب
	(= Acqua) auqcA	
ijam (= maji)	us (= su),	ba (= ab)

Primjer pokazuje da autor rječnika leksičku građu bilježi ne samo arapskim pismom, već - uglavnom - i u latiničnoj transkripciji koju unosi ispod riječi zapisane arapskim pismom. Međutim, takvo transkribiranje nije provedeno dosljedno. Autorova se transkripcija temelji na talijanskom pravopisnom sustavu onoga vremena, ali se na osnovu te činjenice može samo nagađati da je bio Talijan budući da je mogao biti i netko tko je preuzeo talijanski način pisanja.

Treći i središnji dio monografije jest rječnik (26-168) koji autorica u cijelosti daje u latiničnoj transkripciji i u tursko-talijanskoj inačici. Rječnik počinje natuknicom **Ab** (ab) 'acqua' 20 r.²⁸ - cf.: *âb* 'water' (uz prijevod na engleski), a završava natuknicom **zümre** (zumre) 'truppa' 244 l. - cf.: *zümre* 'party, body, set of people'.

Zahvaljujući znanju i trudu prof. Siemieniec-Gołaś, istaknute poljske orijentalistice čija su glavna područja interesa povijesna lingvistika, turski / osmanski jezik i povijest turkijskih jezika, turkologija je obogaćena još jednim vrijednim znanstvenim djelom o jednome starom, vrijednom i nesvakidašnjem talijansko-turskom rječniku iz 16. st.

Ekrem Čaušević

² Mir sklopljen 1699. godine u Srijemskim Karlovcima između Mletačke Republike, Habsburške Monarhije i Osmanskoga Carstva bio je temeljni akt od kojega je trebalo krenuti razgraničenje. Austrijsko povjerenstvo za razgraničenje vodio je grof *Ferdinando Luigi Marsigli* (1658-1730). Marsigli je pokazivao svestrano zanimanje za zemlje u kojima je boravio te je prikupio mnoštvo arheoloških, povijesnih, etnografskih, geografskih i gospodarskih podataka, a bogatu knjišku i rukopisnu građu poklonio je Sveučilišnoj knjižnici u Bologni (www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=39114, stanje od 12. 07. 2018).

A CRIMEAN KARAIM – ENGLISH DICTIONARY. Gulayhan Aqtay and Henryk Jankowski. Department of Asian Studies, Faculty of Modern Languages and Literatures, Adam Mickiewicz University in Poznan, Poznan 2015; cca. 10 000 riječi, 493. (Uvod, I. 1. Izvori, 2. Etimologija, 3. Struktura unesene riječi, Reference, Bibliografija, Kratice, Izvori; II. Rječnik; III. Dodatak)

Prije samog prikaza ovog rječnika svakako treba iznijeti neka opće prihvaćena znanja o samom jeziku i njegovim govornicima. Čitateljima ovog prikaza biti će lako sve relevantne povijesne, jezične i kulturološke podatke o Karaimima provjeriti na raznim internetskim stranicama uz korištenje tražilica.*

Karaimski jezik govori(o) se u Ukrajini, Litvi i Poljskoj (trenutno je situacija nejasna zbog političkih zbivanja na području Ukrajine i Krima). Karaimski spada u kipčaćku granu turkijskih jezika i dio je ponto-kaspijske potporodice (zajedno s krimskim tatarskim, karačajsko-balkarskim i kumičkim). Tri su glavna dijalekta karaimskog: krimski (istočni), govorio se na Krimskom polutoku; dva su zapadna dijalekta: trakajski - govori se u karaimskim zajednicama u Litvi i Poljskoj, a halički se govorio u Ukrajini. Iako više nema govornika ta dva narječja kao etnicitet Karaimi su i dalje prisutni, ali su u potpunosti preuzeli jezike sredina u kojima žive. Trakajski karaimski za sada je i dalje vitalan iz više razloga, ali još uvijek je ozbiljno ugrožen.

Poseban "egzotičan" dodatak priči o Karaimima jest taj da su oni judaističke vjeroispovjesti, a povijesni (često nepotpuni) podaci i narodna predaja stvorili su više varijanti o etničkom podrijetlu Karaima, dovodeći ih u vezu s Hazarima i Židovima - jedna od teorija (uglavnom odbaćena sa znanstvene strane) jest da su Karaimi davno izgubljeno židovsko pleme koje je prihvatilo jezik svojih turkijskih susjeda na Krimu. (U Izraelu ta teorija još uvijek je priznata!) Dijalektalna podjela karaimskog posljedica je povijesnih okolnosti, tj. migracija Karaima. Karaimi su na Krim došli ne poslije druge polovice 13. stoljeća i preuzeli jezik starosjedilaca, Kipčaka. Sve do ruske ankesije Krima (1783.) karaimski se govorio uz krimski tatarski i krimski turski (prestižan jezik na Krimu). Migracija Karaima na područje Poljske, Litve i Ukrajine zbilja se (prema karaimskoj tradiciji) 1392. godine.

Raspršenost govornika karaimskog ogleda se i u alfabetima - u Litvi i Poljskoj koristi se modificirana latinica, na Krimu i u Ukrajini koristila se modificirana ćirilica. Od 17. do 19. stoljeća za pisanje karaimskog koristilo se i hebrejsko pismo.

Gramatika karaimskog pokazuje neke tipične odlike turkijskih jezika - aglutinacija, vokalska harmonija, odsustvo roda i SOV poredak riječi (relativno veća sloboda u poretku riječi u karaimskom nesumnjivo je posljedica višestoljetnih jezičnih dodira, te sinkronijski prevladavaju SVO konstrukcije); pronominalni subjekti često ispadaju iz konstrukcija jer ista vrsta informacije (lice i broj subjekta)

očitava se na glagolu. U sintaksi je primjetno kopiranje koda - stapanje karaimskog sa svojstvima drugih jezika na nekom području. Naravno, utjecaj jezičnog dodira najočitiji je u leksikonu karaimskog gdje nalazimo velik broj posuđenica. Prve utjecaje na leksikon karaimskog izvršili su arapski, hebrejski i perzijski; kasnije u jezik ulaze i posuđenice iz litavskog i slavenskih jezika.

U uvodu autori ističu da je ovaj rječnik sastavljen iz više izvora, od kojih je najglavniji *Karaimsko-ruski-poljski rječnik* (KRPS, dugogodišnji projekt skupine jezikoslovaca iz ondašnjeg SSSR-a i Poljske (jedan od autora je i N. A. Baskakov, poznati turkolog). Značajan dio uvođa autori su posvetili problemima prilikom stvaranja ovog rječnika. Većina natuknica u KRPS preuzeta je iz Šapšalovih (Hakham Seraya Šapšal, karaimski filolog) leksičkih materijala, ali poteškoće stvaraju neujednačenost u prijevodima fonetskih varijanti, transliteracija tekstova pisanih hebrejskim alfabetom, pogrešno bilježenje... Navedeni su i ostali izvori (rukopisni i tiskani): 1) karaimski rukopisi pisani hebrejicom, 2) tiskani materijali iz 19. stoljeća i 3) Sinanijev *Rusko-krimsko karaimski rječnik* iz 1970. Treba imati na umu da su i u originalnim izvorima riječi preuzete u karaimski iz krimskog turskog pisane drugačije od standardne turske varijante, npr. karaimski *bevle* - tur. *böyle* ("tako"); kar. *datlı* - tur. *tatlı* ("sladak"); kar. *kizli* - tur. *gizli* ("skriven, tajnovit"); kar. *buraqmaq* - tur. *birakmak* ("napustiti").

Natuknice su poredane prema abecedi krimskog tatarskog (ali i suvremenog turskog). Kod posuđenica je navedeno iz kojih su jezika preuzete. U Rječniku se navode 1) riječi preuzete iz ne-turkijskih jezika - arapski, hebrejski, indoeuropski (armenski, grčki, iranski, poljski, ruski, talijanski), kineski i mongolski, 2) riječi preuzete iz drugih turkijskih jezika (krimski tatarski, krimski turski, nogajski, turski) i 3) riječi koje su u krimski karaimski uzete iz ostala dva dijalekta, haličkog i trakajskog. Nažalost, Rječnik ne sadrži pojašnjenje izgovora (fonetski opis grafema), jer izvornih govornika više nema, pa nije sigurno kako neka riječ zvuči.

Ovako izgleda struktura tipične natuknice ("bojni konj"):

ağırmaq (~ğı) n steed (Q 41); **агьърмак** '1. боевой конь, арғамак | koń bojowy, rumak | battle horse; steed 2. сильный | silny | strong' (KRPS 44, III), cf. **arğamaq**

Natuknica se sastoji od ovih osnovnih dijelova:

01. natuknica - **ağırmaq**
02. okomita crta - | razdvaja nepromjenljiv dio od promjenljivog dijela natuknice
03. promjenljivi dio natuknice u zagradi - (~ğı)
04. gramatička oznaka - *n*
05. značenje u engleskome - steed
06. navođenje citiranog izvora - (Q 41)
07. ako se citira iz KRPS, data je cjelovita natuknica, prevedena na engleski od strane autora ovog Rječnika, npr. 2 . сильный | silny | strong; slijedi navođenje izvora u KRPS, (KRPS

44, III), gdje III pokazuje da je izvor Šapšalov materijal

08. ako se natuknica pojavljuje u više fonteskkih varijanti, one se navode, npr. **arğamaq**

09. jezik-davatelj natuknice označen je u < >; hebrejske i ruske riječi tiskane su odgovarajućim pismima (grafemima), npr. **a** *the first letter of the Hebrew alphabet*, (Q 125) < Hb. א >, **antik** (~**ğı**) *n antiquity; antique; elindedir zontigi hatuñları ~ğı* *an umbrella in her hand, this is an old-fashioned lady* (Q 184 < Rus. антик >; ostali jezici označeni su kraticama

10. homonimi su označeni brojem desno gore, npr. **açlıq¹** i **açlıq²**

11. djelomično reduplicirane riječi pisane su s razmaknicom i poredane alfabetski, npr. **ap-ariq**, potpuno duplicirane kao npr. **haber-teber** navedene neposredno iza natuknice **haber** koja je prvi dio reduplikata

12. pravilno izvedeni prilozi iskazani su kao podnatuknice, npr. **çüp-çüvretin** je podnatuknica od **çüp-çüvre**

13. reduplicirane riječi vezane s **-manisu** razdvajane, npr. **sıqmasıq**

Evo još dva primjera natuknica - prva je pozdrav <šalom>, preuzet iz hebrejskog, iako to nije navedeno u objašnjenju natuknice (!):

šalom interj Hello! Hi!; ~ **alehem** *peace with you* (HJan 1, 149); ~ *ver-* to say "Hello" (R 370), **шалом!** "привет!" | Hello!, Hi! (S 58); **šalom** T <pokój, pozdrowienie | Friede, Gruß (K 255) < Hb. מוֹיֵדֶשׁ מְכִידֶשׁ מוֹיֵדֶשׁ, >

Druga je natuknica posuđenica koja je (kako se vidi u objašnjenju) došla iz armenskog, preko turskog:

şen *n joyous, cheerful* (Q 356); **шәһ** <весёлый | wesely | joyous, cheerful> (KRPS 649, III) <Tur ← Armenian>

Primjera iz kojih se vide jezici-davatelji je u Rječniku mnogo, pa navodim par nasumce odabranih natuknica:

bet² (hebrejski), 81

can 102 (perzijski), 102

cıda 104 (mongolski), 104

sabır (arapski), 330

qudahıq (~**ğı**) (mongolski), 318

yom (hebrejski), 468

Nejasno je zašto u nekim primjerima nije navedeno porijeklo riječi, iako se zna da je riječ o posuđenici u turkijske jezike, kao što je npr. **bora** (90) - nije navedeno grčko porijeklo (grč. boaros "sjeverni vjetar, sjevernjak" → tal. bora → hrv. bura).

Zašto i kome je ovaj Rječnik važan? Važan je kao izvor najrazličitijih podataka turkolozima, važan je kao nadasve zanimljiva knjiga svim lingvistima koji vole proširivati horizonte svojeg znanja, važan je onima koje zanima kontaktna lingvistika. I na kraju, važna je zato jer ostaje kao trajna zabilješka o jeziku koji se (nažalost) više ne govori, a koji je ostavio svoj trag u sveukupnom zbiru ljudskih kultura.

Goran Pavelić

*vidi npr. stranice *Ethnologue*, *Omniglot*, *SIL*, *Karaim Homepage* i *Wikipedia*

Alena Čatović, TRAGOM PRIČE O ŠEJHU SAN'ĀNU: HASAN ZIJAIJA MOSTARAC I NJEGOVA PRIPOVIJEST O ŠEJHU ABDUREZZĀKU, Posebna izdanja L, Orijentalni institut, Sarajevo, 2017, 288.

Izdavaštvo Orijentalnog instituta Univerziteta u Sarajevu je krajem 2017. godine obogaćeno još jednim zanimljivim naslovom. Riječ je o knjizi Alene Čatović pod naslovom *Tragom priče o šejhu San'ānu: Hasan Zijaija Mostarac i njegova Pripovijest o šejhu Abdurezzāku*. Ova knjiga je, uz ranije objavljene *Hasan Zijaija Mostarac: Divan* (Dobra knjiga, Sarajevo, 2010) i *Orijentalno-islamska književna tradicija u stvaralaštvu Hasana Zijaije Mostarca: transtekstualnost u klasičnoj osmanskoj poeziji* (Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2013.), rezultat autoričinog višegodišnjeg istraživanja i proučavanja života i opusa ovog bosanskohercegovačkog pjesnika iz 16. stoljeća.

U kratkom *Uvodu* (9-10) u kojem autorica ukazuje na potrebu da svoje dugogodišnje istraživanje života i djela ovog pjesnika zaokruži predstavljanjem studije o, kako i sama ističe, "najstarijoj ljubavnoj mesnevijski nastaloj na prostoru Bosne i Hercegovine" (9), nalazimo i podatke da su danas u svijetu poznata samo četiri rukopisna primjerka (dva se rukopisna primjerka čuvaju u Istanbulu, a po jedan u Zagrebu i Londonu) ovog Zijaijinog djela. Knjiga *Tragom priče o šejhu San'ānu: Hasan Zijaija Mostarac i njegova Pripovijest o*

šejhu Abdurezzāku sastoji se iz dva glavna dijela: uvodne studije i integralnog prijevoda ove mesnevijske na bosanski jezik. Kako sama autorica naglašava, prijevod je zasnovan na kritičkom izdanju ove Zijaijine mesnevijske, koje je 2007. godine priredila Müberra Gürgendereli (Hasan Ziya'i, *Şeyh-i San'an Mesnevisi*, Kitabevi, Istanbul). Osim toga, pored značajnog doprinosa ovih autorica koje su Zijaijinom djelu posvetile značajan dio svoga naučnoistraživačkog rada, čini nam se važnim spomenuti i par recentnih radova objavljenih na bosanskom jeziku koji se tiču upravo ove ljubavne mesnevijske. Riječ je o radu Amine Šiljak-Jesenković ("Kazivanje o šejhu San'anu: put od samoljublja do božanske ljubavi", *Znakovi vremena* br. 64/god. XVII, 2014.) i radu Namira Karahalilovića ("Naratološka analiza Priče o šejhu iz San'ana u verziji Hasana Zijaije Mostarca u svjetlu perzijske sufijске književne tradicije", *Pismo*, god. 13, 2015). Zahvaljujući ovako posvećenom radu na opusu spomenutog pjesnika, kako pomenutih istraživača novije generacije, tako i njihovih prethodnika koji su pionirski zakoračili u oblast potpuno neistraženog bogatog stvaralaštva Bošnjaka na orijentalnim jezicima (Hazim Šabanović, Džemal Čehajić, Fehim Nametak...), sa sigurnošću možemo ustvrditi da je život i djelo Hasan Zijaije Mostarca velikim dijelom rasvijetljen i izvučen iz prašnjavih fioke prošlosti.

Prvo poglavlje pod naslovom *Život i književni opus Hasana Zijaije Mostarca* (11-26) nudi podatke o ovom pjesniku, najviše na osnovu

referencijalnih osvrta koji su prepoznatljivi u pjesnikovim djelima. Ono što se može razaznati iz ovih osvrta jeste, između ostalog, da Zijaija nije bio dvorski pjesnik, budući da je svoje pjesme uglavnom posvećivao lokalnim namjesnicima u Mostaru te da je najveći dio svoga života proveo u Mostaru. Ipak, ta činjenica predstavlja i svojevrsan fenomen ako uzmemo u obzir da je Zijaijina *Pripovijest o šejhu Abdurezzaku* “do danas jedina poznata mesneviya čiji se cjelokupni tekst naslanja na priču o šejhu San’anu” (koja je samo sekundarni narativ Attarovog djela *Govor ptica*).

U drugom poglavlju pod naslovom *Pripovijest o Šejhu Abdurezzaku Hasana Zijaije Mostarca* (27-47) autorica predstavlja osobitosti ovog djela iz ugla njegova sadržaja, kompozicije, žanra te autoreferencijalnosti. Ova priča je u svojim različitim varijantama poznata i u usmenim književnostima na arapskom, perzijskom i turkijskim jezicima, a svoju prvu pisanu formu poprimila je kao samo jedna u nizu priča u okviru Attarovog djela *Govor ptica*. Ova priča će se kasnije proširiti na jedno cijelo poglavlje u okviru nekoliko mesneviya, od Gülşehrijeve do Ali Šir Nevāijeve, međutim, svoju punu afirmaciju u vidu potpunog tematskog osamostaljenja u formi zasebne mesneviye doživjet će upravo u djelu našeg pjesnika Zijaije.

Treće poglavlje naslovljeno kao *Priča o Šejhu Abdurezzaku (San’anu) u orijentalno-islamskoj književnoj tradiciji* (48-57) uobziruje ovo djelo u širem kontekstu književnih tradicija

koje su se sukcesivno ili paralelno razvijale u okviru bogate kulturno-civilizacijske baštine Srednjeg i Bliskog Istoka. Tako autorica najprije pravi osvrt na razvoj ove priče u arapskoj i perzijskoj književnosti čiji počeci sežu već u 4. stoljeće po Hidžri, potom u turkijskoj književnosti koja je bila pod naročitim utjecajem književnosti na perzijskom jeziku, te shodno tome, i u 14. stoljeću iznjedrila Gülşehrijevo djelo *Mantiku’l-tayr* (prema istoimenom Attarevom djelu). Priče o zabranjenoj ljubavi su, kako autorica u ovom poglavlju ističe, bile naročito plodno tlo u multietničkoj i multireligijskoj sredini kakvo je bilo Osmansko carstvo (57).

U četvrtom poglavlju *Transformacija predloška: pripovijest o Šejhu Abdurezzaku* autorica analizira Zijaijin književnoumjetnički postupak preuzimanja teme, motiva iz Attarove, Gülşehrijeve i Ali Šir Nevāijeve priče koje su mu poslužile kao predložak. Polazeći od pitanja na koji način i koje dijelove predloška Zijaija znatno proširuje, Čatović u razradi samog poglavlja nastoji ustanoviti podudarnosti sa pobrojanim predlošcima, komparirajući opise, pjesničke slike, te upotrebu jezičkog inventara. Ovo je poglavlje stoga najopširnije u studiji (58-120.). Utvrđene sličnosti evidentne su i, kako autorica zaključuje, na nivou žanra, te teme i stila.

U posljednjem poglavlju *Transtekstualnost u Pripovijesti o Šejhu Abdurezzaku* autorica nudi noviji pristup čitanju klasičnih tekstova, a kroz model transtekstualnih odnosa. (120-134.) U ovoj analizi autorica,

kao najčešći transtekstualni postupak, uočava hipertekstualnost (u dva vida: transpozicija i imitacija). Uočavajući bitna obilježja konvencionalnog tipa književnosti, Čatović ističe neminovnost sinhronijskog odnosa ovog teksta sa djelima napisanim stoljećima ranije.

Integralnom prijevodu Zijajine *Pripovijesti o šejhu Abdurezzaku* prethodi kratak Zaključak (135-137). Kako je već prethodno navedeno, drugi dio studije čini prijevod mesnevice *Pripovijest o šejhu Abdurezzāku* od 1725 bejta. (138-281). Fokus istraživača bosanskohercegovačke baštine na orijentalnim jezicima dugo vremena bio je na prevođenju divana, te je sada pomjeren i na prevođenje drugih, važnih književnih žanrova, kao što je mesnevija ljubavnog sadržaja u ovom primjeru. U tom smislu treba spomenuti i prijevod mesnevice Ahmeda Valija Novopazarca *Hüsn ü Dil* (Ljepota i Srce), iz pera Adnana Kadrića (Novi Pazar, 2009.) Takvi prevodilački poduhvati su iznimno važni za predstavljanje svih dometa ove bogate književne tradicije, kao i za valoriziranje stvaralaštva pjesnika sa ovih prostora unutar nje. Osim toga, činjenica da je autorica prilikom prevoda nastojala sačuvati svojstva tzv. unutrašnje rime, specifične za žanr kakav je mesnevija, kako bi i na formalnom planu čitalac mogao uživati u harmonijskom i ritmičkom skladu, svakako je hvale vrijedna.

Na kraju knjige priložen je sažetak studije na engleskom jeziku (Summary), te popis korištenih izvora i literature.

Knjige kojima se osvjetljava književni opus određenog autora, poput ove, uvijek predstavljaju značajan iskorak i doprinos proučavanju stvaralaštva unutar kolosalne književne epohe kakva je klasična književnost na arapskom, turskom i perzijskom jeziku. Osim toga, njome se dodatno proširuju sva saznanja o Hasanu Zijajiji Mostarcu i stavlja "tačka na i" o životu i djelu ovog pjesnika, što je svakako vrlo poželjno kada su i drugi, poznati i manje poznati autori iz ove književne tradicije u pitanju. Koliko god je pred starijim generacijama istraživača književne baštine na orijentalnim jezicima bio težak i neizvjestan put njenog otkrivanja i normiranja, toliko je pred novije generacije stavljen vrlo zahtjevan zadatak predstavljanja i reaktualiziranja ove književnosti. Knjiga *Tragom priče o šejhu San'ānu: Hasan Zijajija Mostarac i njegova Pripovijest o šejhu Abdurezzāku* vrijedan je primjer takvog nastojanja, te je stoga toplo preporučujemo svima koji žele upoznati bosanskohercegovačku književnu prošlost.

Madžida Mašić

M. Fatih Köksal, Sana Benzer Güzel Olmaz, *DİVAN ŞİİRİNDE NAZİRE*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2018, 190.

Postupak podražavanja (mimesis) kao središte književnosti u osmanskoj je književnoj tradiciji svoju punu afirmaciju stekao kroz žanr nazire. Gotovo da nije moguće pronaći di-

vanskog pjesnika koji svoje pjesničko umijeće nije okušao pisanjem nazire. Studija koja je pred nama upravo nudi sveobuhvatan pristup ovom žanru. Riječ je o knjizi uvaženog prof. F. Köksala *Sana Benzer Güzel Olmaz: Divan Şiirinde Nazire* čije je prvo izdanje (Akçağ Yayınları, 2006) naišlo na veliko interesovanje u naučnim i stručnim krugovima. Tu je vrijednost prepoznala i ugledna izdavačka kuća Büyüyen Ay Yayınları, slobodno možemo reći, danas jedna od najkvalitetnijih kada je riječ o izdavanju ove vrste literature. Izdanje koje je pred nama, drugo je izdanje ove vrlo tražene studije.

Kako već sam naslov upućuje, žanr koji je pred nama osobit je po mnogo čemu. *Sana Benzer Güzel Olmaz* ili *Tebi po ljepoti ravne nema* govori mnogo o poetici na kojoj počiva nazira kao pandan-pjesma ili pjesma-paralela. Ona je, s jedne strane, izraz želje pjesnika da se takmiči sa drugim pjesnikom koji mu je uzor, na način da se preuzima isti lirski sadržaj, dok je, s druge strane, u svom tom podražavanju ona ipak autentično, originalno pjesničko djelo koje, parafrazirajući u skladu sa naslovom studije pred nama, po ljepoti ne može parirati tekstu po uzoru na kojeg je nastalo. U bogatoj osmanskoj književnoj tradiciji, nazira kao "akademija poezije" (Kalpaklı) postala je "poprište" na kojem su svi vrhunski pjesnici, kao i oni koji su to željeli postati, stjecali vještinu pisanja u istom metru, rimi, preuzimajući istu temu i lirski sadržaj. Osmanski pjesnici su, preko ove i još nekih pjesničkih formi, ostvarivali intertekstu-

alni dijalog s tradicijom, gradeći svoj tekst kao "mozaik citata" (Kristeva).

Nakon Predgovora (9-11) i Popisa skraćenica (13), autor u prvom poglavlju "Edebi bir Kavram Olarak Nazire" (Nazira kao književni pojam, 15-24) ispituje najprije pojam nazire, upućujući na etimologiju ove riječi (ar. nazīr – sličan, nalik, jednak, ravan) a potom ga definira u kontekstu književnosti. U tom smislu, autoru se činilo važnim naglasiti da naziru treba poimati u mnogo širem kontekstu, kontekstu *odgovora* (cevap) na određeni tekst (20). Autor ova preispitivanja prati i navođenjem primjera iz bogatog korpusa koji je koristio pri izradi ove studije.

Drugo poglavlje "Nazire Türleri: Nazım Şekli-Nazire İlişkisi" (Vrste nazire: Odnos između pjesničke forme i nazire, 25-36) posvećeno je formalnim odlikama ovog žanra. Naime, kako autor uočava, nazira je prisutna u gotovo svim pjesničkim formama divanske književnosti: od gazela, kasida, musammata pa sve do mesnevi-je kao krune pjesništva i najsloženije, te formom najduže vrste stihovanog djela. Ipak, radi obuhvatnijeg pristupa klasifikaciji nazire u skladu sa pjesničkom formom, autor se odlučuje na slijedeću klasifikaciju: nazire pisane na mesnevi-je, nazire pisane na druge pjesničke forme i nazire pisane na integralno djelo kao što je divan pjesama, stihovani rječnik ili *hilya* (djelo u kojem su opisane fizičke osobine Poslanika a.s.). Ovom klasifikacijom Köksal otvara nove perspektive izučavanju ovog žanra. Naime, koliko je poznato, do sada je u literaturi poznata činjenica da su mesnevi-je u

turskoj književnosti uglavnom nastajale kao adaptacije ili čak prijevodi sa adaptacijom. Međutim, čini nam se da niko od istraživača turske književnosti nije skrenuo pažnju na činjenicu da se mesnevije mogu posmatrati i kao nazire. Dosadašnja istraživanja uglavnom su bila usmjerena na nazire pisane na kraće poetske forme. Iz tog razloga, ovo promišljanje predstavlja pravi iskorak i nudi novu perspektivu u kojem pravcu bi dalja istraživanja nazire, pa i mesnevije trebala ići.

U trećem poglavlju pod naslovom "Nazirede Üç Unsur: Vezin, Kafiye, Edâ" (37-55) predstavljena su tri osnovna konstitutivna elementa svake nazire: metar, rima i manir. Upravo su ova tri elementa ključna za uspješnost napisane nazire, jer su oni predstavljali konstrukciju u koju će pjesnik ugraditi sve ono što će ga izdvojiti iz pukog podražavanja i oponašanja. Ovi su segmenti ono što je zajedničko za više pjesama, ali i ponavljajući elementi koje će pjesnik, ukoliko zaista uspije izraziti svoju vještinu, dobiti sasvim novo ruho. U kontekstu rime kao jednog od tri važna konstitutivna elementa, autor navodi i primjere redifa, riječi ili sintagme koja se ponavlja na kraju svakog stiha. Naime, redif slobodno možemo nazvati faktorom *continuuma*, jer na planu forme podrazumijeva bogato i u razvojnom smislu vrlo dugo iskustvo tradicije, u kojoj je poezija dovedena do perfekcije, kako u formalnom, tako i u sadržajnom smislu. Naravno, kao i svaka valjana književnoestetska analiza i ova je popraćena brojnim primjerima kojima je autor, crpeći ogroman korpus, predstavio i nešto manje,

nepravredno zapostavljene divanske pjesnike. U ovom poglavlju autor je veliku pažnju posvetio i maniru, kao i samom sadržajnom, tematskom kontekstu, jer, prema njegovu mišljenju, nazira ne može biti samo pitanje forme (49).

Poglavlje koje slijedi nakon navedenih odnosi se na poeziju/pjesme koje nalikuju naziri (Nazire benzeri şiirler, 57-73). Ta sličnost uvjetovana je motivom pisanja, koju autor naziva i filozofijom, pa čak i psihologijom pisanja (57). Taj je motiv u bitnom određen zadivljenošću i ambicijom, što je rezultiralo širokim spektrom različitih pjesama "takmičarskog" karaktera: tehzil, tazmin, terbi', tahmis, tesdis, selh, muşaare, nakiza i sl.). Sve ove forme podrazumijevaju snažan dijalog sa prototekstom, što ih čini neiscrpnim izvorom za savremena istraživanja intertekstualnosti. Ove pjesme su indikatori za valoriziranje određenog pjesnika i njegovih pjesama u kontekstu određene književne tradicije.

Usmjeravajući pažnju čitalaca na druga moguća proučavanja nazire (Nazire mecmuaları ve nazirelerle ilgili temel problemler, 75-103), autor poglavljem o zbirkama nazira i osnovnim teškoćama u vezi s nazirama otvara novu perspektivu u proučavanju ovog žanra. Pisanje medžmua je postalo trend tokom 16. stoljeća, širom Osmanskoga carstva. Medžmue su važni izvori za proučavanje različitih aspekata intelektualnog stvaralaštva Osmanskoga carstva. Pored, uvjetno rečeno, "općih" medžmua raznovrsnog sadržaja, u bogatoj pisanoj tradiciji na orijentalnim jezici-

ma nastajale su i *pjesničke medžmue* (şiiir mecmuaları) čiji su priređivači bili pjesnici, a njihov sadržaj bio je sveden uglavnom samo na pjesnička ostvarenja. Među ovim medžmuama su medžmue nazira, koje su vrhunac pažljivog, antologijskog odabira pjesama ovoga žanra. S obzirom da je riječ o starim tekstovima koji počivaju na osobenoj književnoj konvenciji u kojoj je autorska skromnost jedan od temeljnih postulata, teškoće pri određivanju autorstva određenih nazira koje se susreću u pomenutim zbirkama sve su brojnije. Tome treba pridodati i činjenicu da su određeni pjesnici nerijetko pisali nazire na svoje pjesme, što, prema Köksalu, za istraživače ove književnosti predstavlja dodatne izazove.

Posljednje poglavlje studije nudi osvrt na nastanak i historijat tradicije pisanja nazire, kao i na njen utjecaj na književno stvaralaštvo (105-134). Nakon ovog vrlo uopćenog osvrta, autor svoju studiju završava Zaključkom (135-1137). Kao vrlo vrijedan dio ove studije, posljednje stranice odnose se na odabrane primjere preuzete iz tri zbirke nazira: *Câmi'û'n-nezâ'ir*, *Pervâne Bey Mecmûa'sı* i *Mecma'û'n-nezâ'ir*. Studija sadrži i Popis izvora i literature objavljene na turskom i engleskom jeziku.

Ovu iznimno vrijednu studiju najtoplije preporučujemo stručnjacima i svim onima koji se bave promišljanjima i preispitivanjima osmanske književne tradicije u kontekstu savremenih književnoteorijskih pristupa proučavanja književnosti. Uz izvanredan kritički pristup, ova studija po-

sjeduje izvrsnu naučnu aparaturu i akribičnost, što će generacijama koje tek stasavaju naročito biti od velike pomoći.

Madžida Mašić

Aladin Husić, CRNA GORA U DEFTERU DUKAĐINSKOG SANDŽAKA IZ 1570. GODINE, Posebna izdanja LI, Državni arhiv Crne Gore i Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, Cetinje – Sarajevo, 2017, 282.

Osmanske katastarske knjige, *Tapu Tahrir Defterleri*, predstavljaju prvorazredne historijske izvore koji svojim sadržajem značajno pomažu u izučavanju društvene i ekonomske historije Osmanskog carstva, odnosno područja na koje se taj defter odnosio. Jedan takav izvor nedavno je ugledao svjetlo dana, a nastao je kao rezultat uspješne međunarodne saradnje između Državnog arhiva Crne Gore i Orijentalnog instituta Univerziteta u Sarajevu. Publikacija je uređena prema visokim standardima struke i sastoji se iz nekoliko cjelina: Uvod (5-70), Kanunnama Vilajeta Crna Gora (71-72), Crnogorske nahije (74-203), Sinornama (203-205), Sažetak/Summary (205-209), Faksimili izvora (209-263), Rječnik termina (263-269), Izvori i literatura (269-273), Registar geografskih pojmova (273-281).

Prijevodima ove vrste izvora predstavljaju veliki izazov pošto su pisani na osmanskom jeziku, sijakat pismom, koje ne sadrži dijakritičke znakove neophodne za lakše razlikovanje pojedinih ligatura. Ova či-

njenica otvara mogućnosti različitih čitanja pojedinih ličnih imena, posebno onih koja imaju sličnu, odnosno identičnu grafiju. I pored toga, autor se nije zaustavio samo na poslovi- ma dešifriranja osmanskog teksta i njegovom prijevodu, nego je sačinio uvodnu studiju koja na prijemčiv način čitaocu pomaže da bolje razumije sadržaj deftera. Riječ je o veoma iscrpnoj studiji čiju suštinu čine defterski podaci koje je autor na minuciozan način učitao u ondašnji društveno-historijski kontekst.

Na samom početku osvrnuo se na dosadašnje rezultate rada na osmanskim izvorima koji se odnose na Crnu Goru, kao i publikacije nastale na osnovu njih. Posebno je apostrofirao doprinos Branislava Đurđeva koji se najviše posvetio ovoj problematici i koji je prvi skrenuo pažnju na ovaj defter. Imajući u vidu čitaoca kojima historija Crne Gore nije od primarnog interesa, na pregledan način data su neophodna pojašnjenja za bolje razumijevanje korelacije Crne Gore i Dukadina u vrijeme kad je ovaj izvor nastao.

Cjelokupna teritorija Crne Gore je definitivno potpala pod osmansku vlast 1496. godine. Često je mijenjala svoj administrativni položaj, tako da je samo naredne tri godine bila zaseban sandžak, nakon čega je pripojena Skadarskom sandžaku. Takav status nije dugo trajao jer je Crna Gora ponovo izdvojena u zaseban sandžak 1514. godine koji se kao takav posljednji put spominje 1528. godine. Postoje indicije da je Crna Gora, mnogo češće *administrativno setala* i nalazila se i u sastavu drugih

sandžaka. Prije 1568. godine, pripojena je Dukadinskom sandžaku, ali nije dugo ostala ni u njegovom sastavu. Krajem 16. stoljeća ponovo je postala samostalan sandžak. U nastojanju da novu vlast učini prihvatljivom ali i da pridobije povjerenje lokalnog stanovništva Porta je nastojala pronaći kompromisno rješenje koje bi u okvirima svoje upravne i porezne politike uvažavalo i zatečenu tradiciju lokalnog stanovništva. Ovo je bila jedna od karakteristika tzv. *istimalet politike* koju je osmanska vlast proizvodila u svim novosvojenim područjima, pa tako i na Balkanu. Razloge zbog kojih je tadašnja teritorija Crne Gore bila pripajana Skadarskom i Dukadinskom sandžaku, treba tražiti u geografskim i strateškim ciljevima ali i pragmatičnom odnosu osmanske administracije. Osim navedenog, naročito su ekonomski potencijali imali utjecaja na položaj ovog područja. Autor je također ukazao i na specifičan pravni status stanovništva Crne Gore, koje je plaćalo vlaški porez – filuriju, za razliku od ostatka stanovništva Dukadinskog sandžaka.

U uvodnoj studiji je sačinjen detaljan diplomatski i sadržajni opis deftera i njegove specifičnosti u odnosu na neke druge popise. Naglašeno je da ovaj defter po svojoj strukturi nalikuje izvorima slične vrste iz prethodnog perioda, počev od deftera iz 1523. godine. Analizirane su tri cjeline popisa - *Kanunnama*, *Popis nahija* i *Sinornama* koje prema riječima autora *imaju svoju sadržajnu i pravnu težinu*, i da kao takve čine *nerazdvojni i neophodan dio cjeline izvora*.

Popis počinje *Kanunnamom* za Vilajet Crnu Goru. Njen sadržaj pruža uvid u važeće zakonske odredbe, ali i sve eventualne promjene propisa zavisno od instrukcije vlasti. Pošto *Kanunnama* ima veliki značaj za razumijevanje suštine popisa autor je u ovu publikaciju uvrstio i njen tekst premda ga je već ranije objavio Branislav Đurđev. Nakon *Kanunname* slijedi *Popis nahija*. U ovom defteru je cjelovito popisano osam nahija Crne Gore: Grbavci, Župa, Malonšići, Pješivci, Cetinje, Rijeka, Crmnica i Grbalj, kao i sela koja su pripadala spomenutim nahijama. Ovome treba pridodati i nepotpun popis nahije Paštrovići, koja nije bila u granicama Osmanskog carstva ali je dokumentiran 21 naziv sela. Nakon Popisa nahije dolazi *Sinornama*-dokument o razgraničenju koji ima karakter međunarodnog ugovora i odnosi se na razgraničenje teritorija sa Venecijom.

Autor je detaljno analizirao svaku od nahija tako što je ukazao na broj naseljenih mjesta, demografski potencijal, i distribuciju stanovništva u pojedinim dijelovima ovoga vilajeta. U toj analizi ukazano je na nepostojanje gradskih naselja, pa čak i naznaka o njihovom formiranju. Ovaj fenomen autor objašnjava vrlo nepovoljnim uvjetima života u Crnoj Gori, i činjenici da je čak 90% tadašnjeg stanovništva bilo stočarsko. Međutim, to ne znači da nije bilo organizirane društvene strukture jer se u defteru susreću sveštena lica - popovi, knezovi, musellemi i solari, koji su činili oko jedne desetine dokumentiranih domaćinstava.

Kada su Osmanlije zauzeli područje Crne Gore priznali su pravoslavnu crkvu na njenoj teritoriji. Država je štitila manastire i njihove posjede. Autor donosi egzaktne podatke o broju sveštenih lica na području koje obuhvatao ovaj popis, ukazujući pri tome na sveštena lica u okviru dokumentiranih manastira ali i ona sveštena lica koja su djelovala izvan navedenih manastira. Oslanjajući se na defterske podatke dr. Husić navodi kako su manastiri imali u vlasništvu zemljišne posjede, vinograde, mlinove, ispasišta, šume i ribolovilišta. Iz navedenog je vidljivo kako ovaj defter sadrži izuzetno dragocjene podatke koji su važni za izučavanje historije crkvene organizacije.

U kontekstu pitanja duhovnosti autor se osvrnuo i na fenomen prihvatanja i širenja islama u Crnoj Gori. On polazi od rezultata Branislava Đurđeva koji se najviše bavio izučavanjem historije Crne Gore u doba osmanske vladavine, pa tako i ovim pitanjem. Posebno ukazuje na nekonzistentne zaključke koje podvrgava kritičkom preispitivanju pozivajući se na podatke iz deftera. Đurđeve teze o „nasilnom preotimanju” zemljišnih posjeda, autor opovrgava nizom primjera iz deftera navodeći kako je od 467 baštinskih posjeda u Vilajetu Crna Gora samo 42 bilo u rukama muslimana. On zaključuje kako je *ekonomski momenat određivao ko će doći u posjed baštine, a ne vjerski, ideološki niti neki preferencijalni* kako je to sugerirao Đurđev. Autor je iscrpnom analizom obradio sve vrste prihoda među kojima su ribolovilišta,

prijelazi preko rijeka, livade, ispasišta, vinogradi, mlinovi, kamenolomi, krečane, carinskih prihodi, i solane koje su predstavljale najveći privredni resurs Crne Gore.

Treba istaći kako je primjetno da se kroz čitav defter autor suočavao s pitanjima koja se tiču varijati čitanja toponima, preispitujući rješenja koja su ranije ponuđena. U pojedinim slučajevima on je pribjegavao traženju rješenja u izvorima zapadnog porijekla što ovome radu daje karakter multiperspektivnosti. Ovakav pristup doveo je do novih rješenja koja nisu bila moguća isključivim oslanjanjem na osmanske izvore.

Na osnovu navedenog se može zaključiti kako se autor veoma uspješno nosio sa izazovima i poteškoćama koje prati rad na ovako zahtjevnom izvoru. U maniru vrsnog osmaniste on je ispoštovao standarde struke i nauke i široj javnosti ponudio djelo koje će biti nezaobilazna literatura za sve one koji se budu bavili historijom Crne Gore u 16. stoljeću. Također, ova knjiga predstavlja i najbolje svjedočanstvo da Orijentalni institut ima ljudski i naučni potencijal koji je u stanju da nastavi najbolju tradiciju svojih prethodnika u priređivanju prvorazrednih izvora važnih za historiju Bosne i Hercegovine ali i zemalja koje je okružuju.

Muamer Hodžić

Faruk Taslidža, BOSANSKI EJALET U DOBA BEČKOG RATA (1683-1699), Izdanja Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke, knj. 12, Mostar 2017, 220.

U historiografiji Bosne i Hercegovine osmanskog perioda vremenski okvir koji obuhvata XVII stoljeće je znatno zapostavljen, u odnosu na druge periode sultanove vlasti u ovoj zemlji. Dr. Taslidža posvetio je svoj naučno-istraživački rad upravo tom prilično neistraženom periodu.

Uvod iza kojeg slijedi šest poglavlja studije, zaključak sa prijevodiom na engleski jezik, rječnik termina, te popisi izvora i literature, fotografija, registar ličnih imena, recenzije i bilješka o autoru sadržani su u knjizi *Bosanski ejalet u doba Bečkog rata (1683-1699)*.

U prvom poglavlju *Osmansko carstvo i Bosanski ejalet tokom XVII stoljeća (do početka Bečkog rata)* autor daje osvrt na opće prilike u Osmanskoj državi i Ejaletu Bosna kroz XVII stoljeće. Ovo vrijeme prate česte ekonomske krize, nestabilne političke prilike, pobune stanovništva, ratovi. U takvoj situaciji, sredinom XVII stoljeća istakla se porodica Ćuprilić; njeni članovi sa pozicije velikih vezira Osmanskoj državi vraćaju snagu i duh klasičnog doba. Vrhunac njihovih težnji je vojni pohod na Beč 1683. godine, čime započinje Bečki rat koji traje do 1699. godine. Izbijanjem rata prekida se proces obnove Carstva.

U drugom poglavlju *Odjek osmanskog poraza pod Bečom (1683.) u Bosanskom ejaletu* opisuju se prilike

u Bosni nakon što stižu prve vijesti o neuspjeloj osmanskoj opsadi Beča i deblokadi grada. Prilike u centralnoj Evropi odmah su se negativno odrazile na Bosanski ejalet, pogotovo na području Krajine, u Kliškom i Krčko-Ličkom sandžaku. Brojne tvrđave i gradovi u Kliškom, Krčko-Ličkom i Hercegovačkom sandžaku prešle su u ruke Mlečana u vrlo kratkom periodu. Teritorijalni gubici na rubnim područjima ejaleta Bosna bili su trajnog karaktera.

Treće poglavlje je *Bosanski ejalet kao privremena ratna zona u prvoj fazi Bečkog rata*. Pošto je ugarski front primaran za osmansku državu, Bosna je u drugom planu, zanemarena i prepuštena sama sebi, pogotovo u početnim ratnim operacijama. Svaki neuspjeh osmanske vojske na ugarskom frontu reflektirao se direktno na odbrambeni sistem Bosanskog ejaleta i sudbinu njegovih stanovnika. To se pokazalo u više navrata tokom šesnaestogodišnjeg sukoba, a posebno je izraženo 1697. godine u provali princa Eugena Savojskog preko Save i prodora dolinom rijeke Bosne do Sarajeva.

Slijede dva poglavlja koja zauzimaju gotovo polovinu knjige i čine njen suštinski dio: *Bosanski ejalet u doba valije Topal Husein-paše (1687-1690)* i *Bosanski ejalet u vrijeme valije Korča Mehmed-paše (1691-1697)*. Autor ističe Topal Husein-pašu kao vrlo značajnu ličnost za sudbinu Bosne. Izvori ga opisuju kao požrtvovanog državnika koji je angažiranost ispoljio na brojnim frontovima u Bosni i na drugim područjima, dok ga narodna predaja pamti kao

čestitog i pravednog vladara. Veći vojni uspjesi članica sv. Lige na području Bosanskog ejaleta spriječeni su zahvaljujući upravo angažmanu valije Topal Husein-paše, ali i njegovog nasljednika Mehmed-paše Korče. Odbrana Ejaleta počivala je u najvećoj mjeri na domicilnom stanovništvu. Ta činjenica je od presudnog značaja što su osvajački planovi Beča i Venecije ipak ostali nerealizirani u Bosni.

Taslidža je i u uvodu ispravno primijetio kako je u postojećoj historijskoj literaturi redovno zanemarivana osmanska vojna i upravna organizacija u Bosni tokom Bečkog rata, te da isto vrijedi i za nosioce te organizacije koji su tendenciozno označavani imenicom *Turci*. Ovakav pristup historiografije proizveo je konfuziju, odnosno razlogom je nedovoljno jasnih okolnosti pod kojim je uopće opstala sultanova vlast u ovoj pokrajini. Stereotip o Turcima kao stranom elementu, preuzet iz epike, na ovaj način svjesno interpretiran, pokazao se pogubnim za historiografiju i zaslužan je za stagnaciju u nauci. Ova knjiga to ispravlja. Osim domicilnog stanovništva na kojem je počivao glavni teret odbrane Ejaleta, autor je u tom smislu također istakao značaj vojnog učesća albanskih odreda.

Mehmed pašu Korču autor navodi kao primjer požrtvovanog čovjeka domaćeg porijekla i dobrog poznavoca prilika u Bosni. Intenzivno je radio na reorganizaciji i preustroju unutar ejaleta, stabilizirao je stanje. Stalno je vojno aktivan na ejaletskim granicama ali i na Ugarskom frontu, gdje je predvodio osmansku vojsku iz Bosne. Veoma je zaslužan

za uspješnu odbranu Bihaća 1697. godine. Odbrana Bihaća ide u prilog činjenici da je ejalet Bosna bio najčvršće osmansko uporište na Balkanu tokom Bečkog rata. U tom kontekstu Taslidža se poziva i na riječi sultana Mustafe II koji je bosanske vojnike javno ubrajao *među najbolje askere svoga carstva*. Mehmed-paša Korča opisan je kao sposoban vojskovođa koji je pravilno procjenjivao ratne prilike, te je stoga njegova iznenadna smrt predstavljala veliki gubitak za osmansku Bosnu.

Slijedi šesto poglavlje *Bosanski ejalet u posljednjoj godini Bečkog rata*, u kojem je centralna ličnost bosanski valija Daltaban Mustafa-paša. Kratko službovanje ovog valije u Bosni od nepune godine dana je po mišljenju autora najsvjetlija faza u njegovoj burnoj karijeri. Naklonjeni su mu i onovremeni osmanski pjesnici. Na kraju, autor daje osvrt na posljedice Bečkog rata u Bosanskom ejaletu – teritorijalne gubitke, ratna razaranja, iscrpljenost stanovništva, velike migracije. Definisane su nove granice bosanskog ejaleta koje su produkt ratnih dešavanja i mirovnog ugovora sklopljenog u Srijemskim Karlovcima 1699. godine.

Knjiga predstavlja pregled ratnih dešavanja na području Bosanskog ejaleta. U njoj su opisani vrlo značajni događaji i pojave manje poznate ili potpuno nepoznate u historiografiji. Autor je u znatnoj mjeri koristio neobjavljenu građu više arhiva kao što su: Arhiva Predsjedništva vlade u Istanbulu, građu iz Orijentalnog instituta i Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu, Državnog arhiva u Zadru,

Arhiva Hercegovačko – neretvanskog kantona u Mostaru. Iz širokog okvira Bečkog rata mogu se u perspektivi dodatno istražiti pojedine etape, pri čemu ova knjiga predstavlja zahvalno polazište. Buduća istraživanja trebala bi biti više fokusirana na obimnu građu dubrovačke provenijencije.

Adis Zilić

BOSNA I HERCEGOVINA U SPI-SIMA AHMEDA DŽEVDET-PAŠE (prevela s osmanskog i priredila Kerima Filan), Connectum, Sarajevo 2017, 262.

Premda je u turskoj, ali i svjetskoj naučnoj javnosti već dugo poznato i valorizirano djelo visokog osmanskog dužnosnika i intelektualca Ahmeda Dževdet-paše (Ahmed Cevdet Paşa), osamdeset pet godina nakon objavljivanja Kreševljakovićevog prijevoda *Pisama* (“Dževdet-pašina pisma o Bosni iz 1864”, *Novi Behar* V/1931-32 i *Islamska dionička štamparija*, Sarajevo 1932; izdao, preveo i predgovor napisao Hamdija Kreševljaković), te jednog rada Gliša Elezovića gdje je uz autorov uvodni tekst donesen prijevod iz Dževdet-pašinih *Ma'rûzâta (Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom* 2/1952, 259-314), na bosanskom jeziku je objavljen izbor tekstova u kojima Ahmed Dževdet-paša piše o Bosni i Hercegovini. Radi se o prijevodima izabranih tekstova iz Dževdet-pašinog djela *Tezâkir*, čiji se sadržaji, kako to i priređivačica

u svom Uvodu ističe, “nisu identični, već se nadopunjavaju” s tekstovima u djelu *Ma'rûzât*. Imamo li u vidu već spomenute objavljene Kreševljakovićeve prijevode *Pisama* kao trećeg izvora, te Elezovićev spomenuti rad, s ovim izborom prijevoda Dževdet-pašinih spisa dobijamo jasniju sliku kratkog, ali vrlo složenog perioda bosanskohercegovačke historije, njene socijalne i profesionalne strukture, geopolitičke pozicije Bosne i Hercegovine, kao i odnosa susjednih zemalja i evropskih sila u čije interesne sfere ulaze zemlje regije. Također, ovaj prijevod bosanskohercegovačkim politolozima, sociolozima i historičarima, kao i njihovim kolegama iz regije koji ne mogu čitati izvornik na osmanskome turskom, otvara nove vidike spram povijesnih činjenica i događanja čije će se implikacije osjetiti i u novijoj bosanskohercegovačkoj historiji.

Priređivačica i prevoditeljica Kerima Filan u svom Predgovoru (5-8) iznosi kronologiju svojih susreta s Djelom Dževdet-paše, uvodi čitaoca u proces nastanka prijevoda i zahvaljuje poimenično svima koji su imali udjela kako u njenom susretu sa djelima Dževdet-pašinim, tako i onima koji su joj davali poticaj i pružili pomoć u priređivanju ovog izdanja. U Uvodu, donesena je biografija “Ahmeda Dževdeta, efendije i paše” gdje nam Filan predstavlja put izrastanja i karijeru ovog velikog kasnoosmanskog intelektualca i državnog službenika (9-18), informira o njegovoj pisanoj ostavštini uvodeći u njihov sadržaj i značaj koji imaju u literaturi (18-28), donosi bilješ-

ku o ranijim prijevodima Dževdet-pašinih spisa koji se odnose na Bosnu i Hercegovinu (28-30) i literaturu na temelju kojih su sačinjeni uvod i izbor tekstova za prijevod (30-31). Način na koji je interpretirana biografija ovog intelektualca i državnog službenika nas dodatno potiče na pažljivo čitanje njegovih spisa, s obzirom na pažnju koju je autor posvetio pomnom promatranju i analizi stanja u području u kojem je službovao, te na predano provođenje tanzimatskih reformi za koje je u Bosni bio zadužen. Prijevod sadrži izbor iz Dževdet-pašinih tezkira – u kojima je autor, kako to Filan u svom uvodu navodi “zapisivao vlastita zapažanja o historijskim, političkim, vojnim, upravnim i ekonomskim prilikama, o društvenim zbivanjima, o državicima, njihovim prirodama i navikama, odnosu prema državi i dvoru, kao i o njihovim međusobnim odnosima. Tekstovi obiluju podacima koji, kako Dževdet-paša kaže svom nasljedniku na položaju historiografa Lütfi-paši, na ulaze u historiju, ali su iznimno važan ključ za razumijevanje historije.”(18-19). U ovoj knjizi Kerima Filan donosi prijevode pet Dževdet-pašinih tezkira u kojima su obuhvaćena događanja u Bosni i Hercegovini iz 1280/1281 (1863/1864). godine, dakle iz perioda Dževdet-pašinih službovanja u Bosni (35-223), Rječnik termina i neka objašnjenja (227-243), Indeks ličnih imena (245-252), Indeks geografskih naziva (253-259), te Popis literature (257-259).

Dževdet-paša je, kako to iz njegovih bilješki saznajemo, na polasku u Bosnu, dobio usmenu instrukciju

da ukoliko prilike to budu dopuštale, uredi vojsku, budući da su “svih ovih 40 godina od kako je Država uvela Novu vojsku Bošnjaci odbijali da dadnu vojnike.” (36). Među problemima s kojima se pri dolasku u Bosnu i Hercegovinu susreo Dževdet-paša, bile su brojne pobunjene nahije čije su vođe nastojale pridobiti i Rusija i Austrija, i koji su se nekada priklanjali jednima, a nekada drugima, služeći njihovim interesima, problemi razgraničenja sa Crnom Gorom, činjenica da je Osmanska država zamenarila važnost pomorskog pristupa Bosni – tako da je za korištenje dviju bosanskih luka koje su ostale zaboravljene na teritoriji Osmanske države, Sutorine i Kleka - morala tražiti dopuštenje i obavještavati Austriju, koja je koristila luke Dubrovnik i Kotor, nemuslimansko stanovništvo pobunjenih krajeva koje je odbijalo osmanskim vlastima predati oružje, te samovolja lokalnih zemljoposjednika u provođenju propisane porezne politike. Dževdet-paša u svojim bilješkama govori o diplomatskim naporima pri kojima najprije okuplja lokalne prvake i uglednike iz različitih konfesionalnih zajednica, u pregovore uključuje i dubrovačkog konzula monsieur Persića. Iz Dževdet-pašinih zapisa, uočava se da je uloga pravoslavnog i katoličkog sveštenstva u političkom i društvenom životu njihovih sljedbenika bila vrlo značajna, tako da su u pregovaračka tijela ulazili sveštenici kao predstavnici pravoslavne i katoličke konfesionalne zajednice, dok su muslimanski predstavnici u pregovaračkim timovima i komisijama bili birani

iz više rangirane uleme (muftija), ali i iz redova lokalnog plemstva, esnaflija i zemljoposjednika, koje autor pomenično spominje. Također, kako se radi o periodu pomijeranja granica, te administrativnom prekrajanju unutar Bosne i Hercegovine to se neke nahije pripajaju kadilucima za koje do tog trenutka nisu bili administrativno vezani. Značajni su i podaci procjene broja stanovnika prema konfesionalnoj pripadnosti, koju Dževdet-paša daje na osnovu “dosada obavljenih poslova, jer nismo imali uvid u zvanične knjige” (101): “U Bosni je 400 hiljada muslimana, 144 hiljade katolika, 400 hiljada pravoslavaca. U Hercegovini je 72 hiljade muslimana, 40 hiljada katolika i 88 hiljada pravoslavaca.” Ova procjena je, dakako, Dževdet-paši neophodna zbog planiranja broja vojnika koje valja mobilizirati. Ima li se u vidu da se u tom periodu mobilizira samo muslimansko stanovništvo, i to u omjeru jedan posto od ukupnog broja, 4700 vojnika bi po Dževdet-pašinoj procijeni bilo premalo za odbranu zemlje. Otuda, Dževdet-paša pronalazi rješenje u organiziranju i obučavanju rezervnih jedinica. U svojoj analizi predlaže da se mobilizira jedan od šezdeset stanovnika, da vojna obaveza traje dvije godine, te da se da obećanje da vojnici iz Bosne i Hercegovine neće biti slani na ratišta izvan svoje teritorije, kako je to bio slučaj s vojnicima iz drugih dijelova Osmanske države. Uz to, ističe neophodnost osnivanja vojne škole, a u novoformiranim kasarnama, pored vojnih i strateških vještina, nalaže i opismenjavanje vojnika. Ovakvim prijedlozima, Dževdet-paša

nastoji povratiti poljuljano povjerenje Bošnjaka, kako bi konačno prihvatili pristupiti novoj, reformiranoj vojsci. Istovremeno, on pažljivo proučava i bilježi lokalne običaje, odlaske na izlete, načine zabavljanja, opažanja o narodnim pjesmama i igrama, komentira ašikovanje pri kojem mladi odabiru supružnike, starosnu dob u kojoj uobičajeno stupaju u brak, bilježi običaje "krađe" nevjeste, uočava kako visoki troškovi svadbe predstavljaju smetnju za sklapanje braka, tako da s jedne strane koristi svoje povjereničke ovlasti i zabranjuje svadbe koje iziskuju visoke troškove, a s druge strane iz sredstava blagajne pomaže mladim ljudima da sklope brak. Na taj način, Dževdet-paša pridobija bošnjačko stanovništvo i olakšava provedbu reformi. Kada daje izraditi vojne uniforme, on obraća pažnju na to kakva će boja i kroj odgovoriti ukusu lokalnog stanovništva, tako da uniforme bivaju rado prihvaćene i mladići rado prihvataju služiti vojsci. Dževdet-paša zapisuje i svoja opažanja o hvale vrijednoj poslovnoj etici esnaflija – trgovaca. U svom govoru zapisanom u Tezkiri broj 24. iz 1281. godine, za koji veli da ga je održao "posve spontano, onako kako su mi riječi dolazile" Dževdet-paša o Bošnjacima veli: "Vidio sam da ovaj narod nije izgubio ništa od svoga čvrstog karaktera i pohvalnog morala. Ja sam, inače, historičar, stoga vašu prošlost znam bolje od vas. Na dužnosti koju sada obavljam, od mene se očekuje da dobro upoznam, provjerim i pratim stanje u vašoj zemlji, stoga mi je posve dobro poznat i vaš današnji život. Možda bih mogao reći

da sam vas upoznao bolje nego što vi sami sebe poznajete... Vaša su sela u visokim brdima i planinama, kuće po njima rasute, pa ipak, u poređenju s drugim krajevima, jedva se može reći da ovdje ima velikih nedjela koja ne priliče ljudima, poput ubistava ili napada na čast i obraz. Dovoljno je spomenuti samo toliko da bi se ukazalo na uzoran moral svijeta koji ovdje živi. I kako drukčije da bude, kad ste vi sinovi i unuci kad ste streni potomci Bošnjaka koje poznajemo tristo-četristo godina!..."(172) U istoj Tezkiri iz 1281. godine Dževdet-paša, na osnovu broja stanovnika muslimana u svakom kadiluku u Bosni i Hercegovini, daje raspored po kojemu je potrebno mobilizirati 1600 vojnika, raspoređenih u tri tabora, te navodi kako je te, prve godine, uzeto 1600 vojnika i formiran prvi bosanski alaj. U 25. Tezkiri Dževdet-paša daje obilježjima, administrativnom uređenju i poreznoj politici u ruralnim sredinama, te donosi novouspostavljeno administrativno ustrojstvo kadiluka u sedam sandžaka Bosanskog ejaleta. Zanimljivi su i podaci o trgovini u Bosni i Hercegovini, u kojima su navedene robe koje se izvoze, zemlje u koje se robe izvoze, količine i prihod od izvezene robe (41.005.000 kuruša), robe koje se uvoze i njihova približna vrijednost (55.606.000), tako da uvoz nadmašuje izvoz za 14.601.00 kuruša. Također, bilježi i da se, s obzirom na veliki broj vojnika, sredstva za njihove plaće i druge troškove namiruju iz carske riznice, dodajući napomenu da bi se troškovi mogli umanjiti ukoliko bi se uvećao izvoz bosanske šljive (221).

Jezik Dževdet-pašina izvornika kao djela iz druge polovine 19. stoljeća odlikuje veoma kompleksna struktura subrečenica složenih u čitava poglavlja, tako da ovaj prijevod predstavlja vrstan primjer velikog znanja i iskustva u osmanskome turskom jeziku. Ima li se u vidu veliki broj toponima i antroponima koje autor bilježi, prevoditeljski posao je bio dodatno otežan, jer valjalo je pravilno razriješiti i u izvorni oblik vratiti imena koja autoru teksta kao strancu nisu morala biti poznata, pa tako ni sasvim jasno zapisana. Brojne podnožne napomene, kao i rječnik termina koji prevoditeljica-priređivačica donosi na kraju knjige čine ovaj tekst sasvim prohodnim, jasnim i dostupnim svakom zainteresiranom čitaocu, te ga upućuju i u historijski i socijalni kontekst u kojem su nastajali Dževdet-pašini spisi.

Amina Šiljak-Jesenković

Hana Younis, OD DUĆANA DO POZORIŠTA: SARAJEVSKA TRGOVAČKA ELITA 1851-1878., Historijske monografije, knjiga 15, Institut za historiju, Sarajevo, 2017, 357.

Dosadašnja istraživanja autorice Hane Younis, usmjerena su ka historiji Bosne i Hercegovine u posljednjim decenijama osmanske uprave i austro-ugarskom periodu, sa posebnim osvrtom na društveno-ekonomsku historiju i historiju svakodnevnog života.

Njena knjiga pod naslovom *Od dućana do pozorišta: Sarajevska trgovačka elita 1851-1878.*, predstavlja rezultate autoričinog višegodišnjeg

naučnog istraživanja. Objavljena je 2017. godine u ediciji Instituta za historiju: *Historijske monografije* i predstavlja djelimično prerađenu doktorsku disertaciju pod naslovom *Trgovačka elita u Sarajevu 1851-1878. godine*, koja je odbranjena 2012. godine na Katedri za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu.

Pored Predgovora (11) i Uvodnog razmatranja (13-20), knjiga obuhvata tri tematske cjeline, unutar kojih se nalazi više dužih i kraćih poglavlja (23-281), o kojima ćemo više govoriti u nastavku.

Na kraju se nalazi: Zaključak na bosanskom, engleskom i arapskom jeziku (283-310); Popis korištenih izvora i literature (311-326); Prilozi (faksimili iz građe i porodične fotografije) uz njihov popis (327-338); Indeks ličnih imena (339-349) i Indeks geografskih pojmova (351-356), koji čitaocu olakšavaju snalaženje u ovom djelu, te spisak skraćenica korištenih u knjizi (357).

U prvom dijelu knjige *Reforme u Osmanskom carstvu u 19. stoljeću, njihovo provođenje u Bosni i utjecaj na formiranje trgovačke elite u Sarajevu* (23-61), Younisova se bavi prvenstveno pitanjem ekonomskih reformi u Osmanskom carstvu, počev od Tanzimata, njihovim uticajem na razvoj trgovine te pojavu trgovačke elite u Sarajevu kao najvažnijem privrednom centru cijelog Bosanskog vilajeta, analizirajući njenu strukturu. Posebnu pažnju autorica je posvetila uzrocima, načinima i posljedicama koji su doveli do nestanka esnafa i samim tim slobodnijem razvoju gradske

privrede, prvenstveno trgovine. Jedno od poglavlja tretira značajnu promjenu u shvatanju i praktikovanju trgovine. Riječ je o uvođenju Trgovačkog suda u Sarajevu. O tome je važno svjedočanstvo ostavio Dževdet-paša u svojim pismima, što i Younisova navodi.

Autorica se u drugom dijelu studije *Poslovni život trgovačke elite u Sarajevu u posljednjim decenijama osmanske uprave* (63-216) bavi različitim pitanjima, počev od analize razvoja trgovačkih kuća, formiranja trgovačke klase i njene staleške pripadnosti do političke uloge u društvu, porodičnog života i njihovog doprinosa kulturnom životu i razvoju Sarajeva. Sva ta pitanja, autorica je sagledala kroz primjere svakodnevnog života nekoliko uglednih sarajevskih trgovačkih porodica, u mjeri u kojoj je to arhivska građa dozvoljavala. Potom je autorica istražila kojim vrstama artikala se najviše poslovalo te na koji način su se isti plasirali na tržišta, zavisno od obima, udaljenosti i važnosti određenih centara. Posebno je analizirana prodaja i kupovina robe putem posrednika, preko otvaranja filijala, kao i učestvovanja na sajmovima, vašarima i sl. Istraženo je i na koji način je vršen transport robe, kao i korenspodencija između trgovaca, te pitanje visina unutrašnjih i vanjskih carina te načini prelaza preko njih. U jednom od poglavlja ovog dijela knjige, analiziran je i odnos između sarajevske trgovačke elite i njihovih zaposlenika, tj. način zapošljavanja radne snage te način i visina njihovog plaćanja. Autorica je propitivala utjecaj bankrota tj. ukoliko bi došlo do

njega, da li se to indirektno odražavalo na poslove sarajevske trgovačke elite, kao i kojim su se još to dodatnim poslovima bavili radi uvećanja vlastitog kapitala. Dakle, sve su to pitanja koja su jedna s drugim usko povezana i na koje je autorica pokušala dati konkretne odgovore.

U posljednjem dijelu knjige *Život izvan trgovine* (219-281), Younisova se osvrće na društveni i privatni život sarajevske trgovačke elite. Oni su uživali veliki ugled kod zvaničnih vlasti, a većina ih je bila i politički aktivna u Sarajevu. Kod njih je religija, bez obzira na vjersku pripadnost, bila utkana u sve segmente njihovog i poslovnog i privatnog života. S obzirom na svoj socijalni status, pripadali su višoj klasi društva te su upražnjavali svakodnevna druženja što je kasnije prešlo i u tradiciju. Pratili su trendove koji dolaze sa Zapada u pogledu odijevanja te opremanja svojih kuća luksuznim namještajem i drugim predmetima, ističući i na taj način svoje bogatstvo tj. stalež kojem su pripadali. Pošto se autorica bavila trgovačkim životom u većem dijelu svoje knjige, opravdano je što je i kraj knjige odvojila za shvatanje zdravlja i smrti među tim ljudima.

Ono što preporučuje ovu knjigu stručnoj, ali i široj čitalačkoj javnosti, jeste činjenica da je Hana Younis svoju studiju napisala na temelju neobjavljene i objavljene izvorne arhivske građe (*zbirke trgovačkih porodica, trgovačka pisma, trgovački defteri itd.*), čiji je broj i obim impresivan. Isto tako, ona je konsultirala brojnu literaturu na različitim jezicima čiji je sadržaj značajki analizirala i izdvojila

ono što je važno za problematiku o kojoj piše.

Knjiga *Od dućana do pozorišta: Sarajevska trgovačka elita 1851-1878*. Hane Younis, predstavlja još jedan vrijedan doprinos razumijevanju života veletrgovaca u Sarajevu u posljednjim decenijama osmanske vladavine. Njen bogat i raznovrstan sadržaj, sigurno će biti od velike pomoći budućim istraživačima u polju kulturne historije i svakodnevice jednog grada.

Alma Omanović-Veladžić

KATALOG OSMANSKIH DOKUMENATA (I), obradila Azra Gadžo-Kasumović, Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, Sarajevo 2018, 448.

Nesporna je važnost arhivske građe kao jednog od najvjerodostojnijih historijskih izvora nastalih u vrijeme Osmanske države, na svim teritorijama i u svim periodima njenog postojanja. Kao takva osmanska arhivska građa sadrži raznovrsne dokumente na osnovu kojih se mogu dobiti značajni podaci o određenoj mikro regiji, kao što su sela, ulice i mahale, ali i o makro regiji koja podrazumijeva određenu geografsku ili pak administrativnu cjelinu. Znano je da je iz ovih izvora moguće rekonstruisati i svakodnevni život kako zajednice tako i jedinice u osmanskom društvu. Koliko su osmanski dokumenti važni za nauku najbolje ilustrira činjenica da je Fernand Braudel smatrao kako njegova djela o historiji Mediterana i civilizacija nisu potpuna, budući da u vrijeme kada su pisana osmanska

arhivska građa gotovo da nije bila dostupna naučnim krugovima.

U Gazi Husrev-begovoj biblioteci, instituciji aktivnoj u kontinuitetu 480 godina, čuvaju se zbirke rukopisa i arhivska zbirka osmanskih dokumenata koji spadaju među najdragocjenije i najbogatije u svijetu. Nakon 18 tomova katalogâ rukopisa na arapskom, osmanskom, perzijskom i bosanskom jeziku pohranjenih u ovoj Biblioteci izdat je i prvi svezak Kataloga osmanskih dokumenata. U Katalog su uvršteni diplomatski dokumenti, razne vrste administrativnih dokumenata, sudski dokumenti, zatim dokumenti javne i privatne korespondencije kako na lokalnom tako i na međunarodnom nivou, pohranjeni u raznim arhivskim zbirkama Gazi Husrev-begove biblioteke.

Strukturalno *Katalog* je koncipiran u dva dijela; prvi dio su pojedinačni originalni dokumenti, a drugi dio čine upisi originalnih dokumenata zavedenih u sarajevske sidžile. U prvom dijelu arhivski dokumenti u *Katalogu* su predstavljeni u skladu sa hijerarhijom nivoa vlasti koji ih izdaje: najprije dokumenti sa najvišeg državnog vrha-fermani, zatim berati, nakon njih bujuruldije i tako redom (mursele, arzuhali, arzovi, ilami, timarski tahvili, itd.). Priređivač je nastojao da uvrsti i opiše sve originalne dokumente najviših administrativnih organa, tj. fermene, berate i bujuruldije koji se nalaze u arhivskoj zbirci Biblioteke. S druge strane ostale vrste dokumenata, kao što su murasele, arzuhali, arzovi, ilami, timarski tahvili i dr., predstavljeni su u odabranim primjercima. Ovakav način katalogi-

ziranja je i razumljiv obzirom na brojnost pojedinih dokumenata sa nižih državnih instanci koji bi samim tim zauzeli prostor u katalogu, a mnogi su pisani ili prepisivani šablonski. U drugom dijelu *Katologa* dati su upisi dokumenata u sidžile Sarajevskog suda od 973/1565-66 do 1193/1779. godine, među kojima su i upisi u sidžil mostarskog kadije i sidžil fojničkog naiba, jer su već ranije registrirani sa sarajevskim sidžilima. Kao i u prvom dijelu Kataloga gdje su navedeni dokumenti izdati sa najviših nivoa vlasti, tako su i upisi u sidžil navedeni od najviših nivoa ka najnižim gdje je dato i dosta dokumenata koji se odnose na parnične postupke po privatnim tužbama. I u drugom dijelu dokumenti sa nižih instanci vlasti dati su samo u odabranim primjercima. U oba dijela Kataloga osim po hijerarhijskoj važnosti dokumenti su katalogizirani i hronološki, tako da su u oba dijela Kataloga sve vrste dokumenata poredane od prvih dana osmanske vladavine na ovim prostorima ka zadnjim danima Osmanske carevine. S hronološkog aspekta uglavnom u oba poglavlja prevladavaju dokumenti iz 18. i 19. vijeka, dok je manji dio iz 16. 17. i 20. vijeka, a samo jedan iz sredine 15. vijeka.

Ono što karakterizira *Katalog osmanskih dokumenata* (I) je izvrstan pristup svakom dokumentu koji je katalogiziran. U uvodnoj riječi priređivač je uz osnovne informacije o arhivaliji dao ukratko i osnovne podatke o vrstama i definicije dokumenata koji su katalogizirani. Stoga se može reći da je ovaj izvrstan uvod u Katalog zapravo i jedna vrsta

vodiča na bosanskom jeziku za razumijevanje osmanske arhivske građe uopšteno. Za svaki katalogizirani dokument pored signature navedeno je kojoj vrsti dokumenata pripada, zatim je ukratko dat vrlo informativan i stručan opis na bosanskom jeziku, što će uveliko olakšati rad istraživačima za koje ovakav stručni Katalog predstavlja značajnu bazu podataka o temama koje tek valja istražiti. U jednom kratkom prikazu teško je pobrojati sve teme koje se nalaze u Katalogu. Pored tema o odnosu centra i periferije koje se prožimaju kroz dobar dio Kataloga, predstavljeni dokumenti govore o timarskim posjedima, prenosu timara na nasljednike ili dodjeli timara drugim licima (44, 105, 170, 204, 247), proizvodima koji su izvoženi sa područja BiH (85, 92, 236, 240), zaštiti prava sveštenstva koje ima Fatihovu Ahdnamu (82-83), zaštiti i pravima pravoslavne crkve (168, 228, 235, 236, 240), o ukidanju janičarskog reda (128-9, 130, 134), te drugim brojnim temama koje se tiču historije Bosne i Hercegovine a i Osmanskog carstva uopšteno. Ovakva stručna i informativna obrada osmanske arhivske građe naći će svoje poklonike ne samo među historičarima već i među stručnjacima iz drugih naučnih oblasti. Kao što je već naprijed istaknuto ovaj katalog vremenski obuhvata arhivsku građu gotovo od prvog dana osmanske vlasti na ovim prostorima pa sve do zadnjih dana Osmanske carevine. Vrlo jednostavan i sažet pristup priređivača tematici osmanske arhivske građe te stručna objašnjenja i sažeci dokumenata biće svakako zanimljivi i široj či-

talačkoj publici. Kao prilog Katalogu na kraju je dat i rječnik termina, što će takođe olakšati rad mnogim istraživačima, kako onima iz naučnih krugova tako i onima iz publicistike. Uz rječnik, kao drugi dio priloga dati su faksimili katalogiziranih dokumenata. Priređivaču valja biti zahvalan za ovakav stručni doprinos koji će olakšati bavljenje naukom mnogim istraživačima, posebno ako znamo da je priređivač jedan od najiskusnijih poznavalaca osmanske arhivske građe, ne samo u BiH, već i šire.

Nihad Dostović

Agron Islami, Selim Selimi, Hatixhe Ahmeti, EPITAFET NË GJUHËN OSMANE: DESHIFRIMI DHE PËRKTHIMI I TYRE NË REGJIONIN E PRISHTINËS, Fakulteti i Studimeve Islame, Prishtinë, 2017, 133.

Na Balkanu još uvijek postoji znatan broj sačuvanih islamskih nadgrobnih spomenika, nišana, s natpisima na osmanskome jeziku, kako onih koji potječu iz vremena osmanske vladavine tako i onih koji su nastali poslije odlaska Osmanlija s najvećeg dijela Balkanskog poluotoka. Njihova zaštita zahtijeva potporu društva i stručne mjere ustanova koje se njom bave, a prvi preduvjet odnosno korak u pravcu provođenja tih mjera predstavlja njihovo evidentiranje. U slučaju nišana s natpisima na osmanskome jeziku koji se nalaze u glavnom gradu Kosova Prištini i na širem području okolo Prištine mnogo više od ovog prvog kora-

ka su načinili Agron Islami, naučni suradnik Instituta za historiju "Ali Hadri" u Prištini (Instituti i Historisë "Ali Hadri"), Selim Selimi, turkolog zaposlen na Fakultetu islamskih nauka u Prištini (Fakulteti i Studimeve Islame) i Hatixhe Ahmeti, arabistkinja u Arhivu Kosova u Prištini (Arkivi i Kosovës). Oni ne samo da su pobilježili nišane na ovom području, nego su i obradili natpise na njima i njihov sadržaj predstavili kulturnoj i naučnoj javnosti u knjizi koja se pod gornjim naslovom pojavila prošle godine u nakladi Fakulteta islamskih nauka u Prištini. Nakon dva kratka predgovora, Fahrusha Rexhepija, dekana Fakulteta islamskih nauka u Prištini (7-9) i Şerefa Ateşa, direktora Instituta Yunus Emre koji je dao potporu realizaciji ovog projekta (10-11), slijedi tekst recenzije (13-15) iz pera Mustafe Küçüka, arhiviste u Arhivu Predsjedništva Vlade u Istanbulu (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). Oba predgovora i recenzija su dati uporedo na albanskom i turskom jeziku. Nakon toga slijede natpisi na ukupno 92 nišana, 57 u Prištini, sedam u selu Mramori (Mramor), dva u selu Banulla (Banulić), tri u selu Gadimja e epërme (Gornje Gadimlje), pet u Janjevu, pet u selu Llukari (Lukare), dva u selu Sllovia, (Slovinje), dva u selu Truda (Trudna), pet u selu Prugovci (Prugovac), dva u Podujevu i također dva u selu Dumnica e epërme (Gornja Dumnica).

Priređivači prvo daju kratak osvrt kroz historiju svakog mjesta u kojem su pronašli nišane s natpisima, zatim slike i latiničku transkripciju natpisa i prijevod na albanski jezik. Uz po-

datke o mjestu gdje je nišan odnosno natpis pronađen, autori daju opis stanja u kojem se nalazi. Najstariji natpis potječe iz 1522. godine i nalazi se na nišanu Sejfulaha, sina Halidovog, u Prištini (25), a najmlađi je iz 1947. godine, na nišanu trgovca Ševki-age, također u Prištini (73). Transkripcija natpisa je valjano urađena, a slike kvalitetno izrađene. S diplomatske tačke gledišta natpisi slijede uobičajenu formulu koja sadrži zazivanje Božijeg imena, ime ukopane osobe i ime njenog oca, traženje Božijeg oprostaja grijeha, molba da se prouči Fatiha za dušu umrle osobe i datum smrti (u nekim slučajevima i datum odnosno godina rođenja). Neki natpisi sadrže stihove o prolaznosti ovoga svijeta ili o žalosti zbog prerane smrti. Često se u natpisima nalaze podaci koji ukazuju na porijeklo, ranije mjesto življenja, zanimanje ili titulu. Evo nekoliko primjera: Ahmed aga, sin Tatar Mustafin, iz Novog Pazara, umro 1796. godine kao šehid i ukopan u Prištini (26); Redžep, sin Husejnov, umro 1854. godine (35) i Yemin Efendi, umro 1920. godine (51), su bili hafizi Kur'ana; Mahmud, sin Tahirov, ukopan u Prištini 1903. godine, je bio muhadžir iz Niša (47). Znatno broj natpisa iz Prištine, njih 22, se nalazi na nišanima koji pripadaju ženskim osobama.

Prva primjedba upućena priređivačima se odnosi na nepreciznosti u pogledu navođenja mjesta gdje se veći broj nišana nalazi. Tako se za nišan br. 1.9. navodi da se nalazi u Institutu për Mbrojtjen e Monumenteve u Prištini, dok se za nišane br. 1.10., 1.12., 1.13., 1.15., 1.24., 1.53. kaže da se nalaze

u Institutu i Monumenteve u Prištini. U svim slučajevima je riječ o Institutu za zaštitu kulturno-historijskih spomenika u Prištini, dakle, Institutu për Mbrojtjen e Monumenteve. Za nišane 1.2., 1.25. i 1.50. je navedeno da se nalaze na Prištinskom greblju (Varrezat e Prishtinës), dok se za druge samo kaže da se nalaze u Prištini, bez tačnog navođenja lokacije. Za nišan 4.1. se navodi da se nalazi u greblju uz džamiju u Gadimlju (Varrezat e Xhamisë së Gadimes), a za nišan 4.2. samo da je pronađen u Gadimlju. Čini se da priređivači ponekad nisu bili dosljedni kod prijevoda natpisa. Riječ *tüccar* (trgovac), koja se pojavljuje u natpisu na nišanu spomenutog Ševki-age, je prevedena sa *biznesmen* iako je albanska riječ *tregtar* bolji izbor, kako je postupljeno kod prijevoda natpisa na nišanu Hadži Džemila, koji je umro 14. februara 1947. godine i ukopan u Prištini (72). Uz malo više pažnje su mogle biti izbjegnute nepotrebne greške koje se pojavljuju u pondožnim bilješkama kod navođenja radova pisanih na srpskom, hrvatskom i bosanskom jeziku. Pisac ovog prikaza se nada da će u najavljenj knjizi u kojoj će biti obrađeni natpisi iz Kosovske Mitrovice, Vučitrna i Drenice biti obraćena pažnja na ove primjedbe.

Nedim Zahirović

Selami Şimşek, TASAVVUF EDEBİYATI TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ, Litera yayıncılık, İstanbul 2017, 416.

Godine 2017. istanbulska izdavačka kuća Litera Yayıncılık štampala je *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü* (Rječnik termina tesavvufske književnosti). Autor, Selami Şimşek, profesor je Teološkog fakulteta Sveučilišta Gümüşhane u Turskoj, a u čijem području znanstvenoga istraživanja tesavvuf zauzima istaknuto mjesto.

Izradba svakog leksikografskoga djela pred autora postavlja niz izazova i dvojbi, a povrh toga, želi li napisati dobro djelo, njegova temeljita leksikološka i leksikografska znanja ne mogu biti upitna. Najveći od izazova su valjana struktura djela, izbor natuknica te tumačenje njihova značenja.

Na temelju naslova djela o kojem ovdje donosimo osnovne informacije, posve je jasno o kakvom se izboru natuknica radi: Selami Şimşek ograničava se na jedno usko područje te odabira i tumači temeljne termine tesavvufske književnosti. Rječnik obuhvata hiljadu šesto osamdeset šest natuknica razvrstanih prema abecednom redu, a sadržanih na tristo osamdeset četiri stranice. Sve natuknice autor donosi na turskom jeziku, a pored njih, u zagradi, navodi termine u izvornome obliku, koristeći arapsku grafiju. Premda je etimologija od iznimna značaja, nekada i presudna za utvrđivanje značenja, autor se nje ne bavi jer ne navodi izvorni jezik iz kojega su termini potekli. Jedan od razloga nenavodenja ishodišta riječi može počivati u uporištu da se autor

bavi njihovim značenjskim ostvarenjima u turskome jeziku i književnosti, unatoč tomu da je rječnik naslovljen kao Rječnik termina tesavvufske književnosti. Samo letimičan pregled dovodi do zaključka da autor nekim od natuknica posvećuje više pažnje i prostora od drugih: neke su definicije iscrpne, dok su druge pak iznesene kratko i površno. Natuknice definira i tumači na jeziku naslovnih termina – turskome, koristeći se arhaičnim i dosta teškim jezikom i stilom.

Ono što nalazimo bitnim činjenica je da se autor pri definiranju i tumačenju izvjesnoga broja natuknica koristi primjerima koje pronalazi i crpi iz različitih izvora i djela islamske provenijencije. Poglavitito valja naglasiti upotrebu različitih djela glasovitih autora u oblasti tesavvufa i tesavvufske književnosti: Seyyid Şerif Cürçânî, Muhyiddin Ibnü'l-Arabî, Kâşânî, Ismâil Ankaravî, el-Hâc Ahmed Efendi, eş-Şeyh Muhammed Lâhicî en-Nûrbahşî, Şeyh Sa'düddin Nakşbandî, koje Şimşek odreda i navodi (12). Koristeći se, među ostalima, rukopisnim djelima kao izvorima, autor na pojedinim mjestima donosi stihove poema ili odlomke djela, navodeći ih na izvornom jeziku na kojemu su pisana, služeći se arapskom grafijom, a nakon čega nudi i prijevod na turski jezik, naznačen uglastim zagradama. Za čitatelja kojem sama značenjska definicija nije posve ili dovoljno jasna, budući da se radi o dosta uskom području i specifičnim lemmama, takva, dodatna vrsta pojašnjenja, kompetentno navođenim primjerima, mogu imati značajna učinka pri razumijevanju.

Kao predlošci za izradu Rječnika termina tesavvufske književnosti autoru su zacijelo poslužili *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (Rječnik tesavvufskih termina) Süleymana Uludağa, te *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü* (Enciklopedijski rječnik divanske poezije) İskendera Pale. Spomenute, ali i brojne druge autore, kao i građu i izvore kojima se koristi, Selami Şimşek navodi kroz same natuknice, odnosno na njihovom kraju. Sve ostale pojedinosti o korištenim izvorima i literaturi nudi popis na kraju *Rječnika*.

Djelo nalazimo korisnim i smatramo da će, kao takvo, zacijelo pronaći svoje mjesto i upotrebnu vrijednost među čitateljstvom i istraživačima zainteresiranim za tesavvufsku književnost.

Aida Smailbegović

İbrâhîm Hâs Halvetî, ERENLER KİTABI: TEZKİRETÜ'L-HÂS, haz. Mustafa Tatçı, Musa Yıldız, Yasin Şen, H Yayınları, İstanbul, 2017, 625.

Pisanje spomenica, odnosno životopisa sufijskih prvaka već od ranih stoljeća pojave sufizma postalo je česta praksa, s ciljem da se od zaborava sačuvaju predaje o životu i duhovnom usponu sufijskih prvaka. Ovakva djela, iako nude i biografske podatke o brojnim ličnostima, svojevrstne su i duhovne biografije, *hagiografije* u kojima čitamo brojna kazivanja koja su odredila duhovni put ličnosti iz ovog dijela islamske historije. Brojnost takvih djela rezul-

tiralo je time da danas postoji žanr *menakibnama*, koje su pisane s ciljem da se predstavi život kao i staza duhovnog uspona tarikatskih pirova, osnivača sufijskih redova, što će kasnije preći i na osvjetljavanje života sufijskih šejhova općenito. Cilj ovih djela, pored spomenutog jeste i da kazuje o *kerametima* i nadnaravnim pojavama koje su dotičnu osobu vezale za *sejr-i suluk* i *tarikatske*, te da afirmiraju ulogu i značaj određene ličnosti za razvoj i širenje tesavvufa. S druge strane, tezkire kao antologije općenito, težile su predstaviti što više ličnosti, a autori su se pri pisanju uglavnom koristili sličnim djelima svojih prethodnika. Pored ovih tezkira usmjerenih na biografije tarikatskih velikana, brojne su i tezkire kao pjesničke antologije, koje predstavljaju život i djelo velikog broja pjesnika koji su pisali na arapskom, turskom i perzijskom jeziku. Osim pobrojanih, ovom žanru djela pripadaju i *tabakat*, sadržaja vrlo sličnog prethodno pobrojanim.

Vratimo se prvoj spomenutoj vrsti antologija. Jedno od takvih djela recentno predstavljeno turskoj javnosti jeste i *Tezkiretü'l-Hâs* autora İbrahima Has Halvetija objavljena pod naslovom *Erenler Kitabı: Tezkiretü'l-Hâs* (Spomenica odabranih). Naslov tezkire može se razumijevati dvostruko: na prvoj razini tumačenja, možemo ga čitati kao "Hâsova spomenica" (budući da je u njenom naslovu sadržano i ime autora), dok na drugoj razini, u skladu sa etimologijom riječi *hâs*, čitamo da je riječ o odabranim, posebnim ljudima.

İbrahim Has Halveti je sufija iz 18. stoljeća, odgajan i stasao pored halidijsko-šabanijskog šejha Hasana Ünsija, o čijem je životu i putu duhovnog stasavanja napisao djelo *Menâkibnâme-i Hasan Ünsi*. Pored ovog djela i antologije koja je predmetom ovog osvrta, İbrahim Has Halveti autor je još nekoliko djela (*Kelâm-ı Azîz*, *Mektûbât-ı İbrâhîm Hâs*, *Silsile-i Tarik-i Halvetiyye-i Karabaş el-Kastamonî*, *Risâle-i Kelimât-ı Pîrân*, *Divân-ı İlahiyat*, *Şerh-i Ebyât-ı Yûnus Emre*, *Risâle-i Mukâleme-i Hâs*).

Ova *Spomenica odabranih* sadrži duhovne biografije 344 sufija. Kako priređivači u predgovoru ističu, skoro polovina ličnosti obrađenih u ovom djelu živjeli su u vremenu prije nastanka različitih tarikata, odnosno u predinstitucionalnom periodu tesavvufa. Samo je jedan do sada poznat rukopisni primjerak ovog djela sačuvan. Riječ je o rukopisu koji se čuva u biblioteci Süleymaniye pod brojem HM. Ef. B1. Yz. Nu: 4543, što dodatno povećava značaj objavljivanja ovog izvora. Kako je to bila sasvim ustaljena praksa, autor se pri pisanju ove *Spomenice* koristio sličnim djelima koja su napisali njegovi prethodnici, među kojima su *Tezkiretü'l-Attâr* (autora Feriduddina Attara), *Nefehâtü'l-Üns* (autora Abdurrahmana Džamija), *Risâle-i Kuşeyrî* (Abdulkerima Kušejrija) i *Lemazât-ı Hulvî* (Hulvizade Mahmud Cemaleddin). Pored navedenih, koristio je još desetak sličnih djela, a s ciljem da što sveobuhvatnije predstavi ulogu i značaj sufijskih prvaka iz dalje i bliže prošlosti, kao i njegovih savremenika.

Izdanje koje je pred nama, nakon Predgovora započinje kraćim poglavljima o samom autoru i njegovu životu (İbrâhîm Hâs: hayatı, 1-6), o njegovu učitelju Hasanu Unsiju (İbrâhîm Hâs'in üstâdı: Hasan Ünsî, 6-12), pregledom Hasovih djela (İbrâhîm Hâs'in eserleri, 12-20). Nakon ovih vrlo značajnih osvrta na život i djelo ovog autora, slijedi poglavlje o najznačajnijim djelima u kojima su predstavljani životopisi sufijskih velikana (Sûfilerle ilgili tabakât türü eserler, 21-32.). Ovo poglavlje je naročito važno, budući da je njime predstavljen kontinuitet tradicije pisanja djela ovog žanra. Priređivači ovog izdanja pri tome navode 32 najpoznatije tezkire, nastajale u dugom vremenskom rasponu, od 10. pa sve do 20. stoljeća. Ova djela kojima je obuhvaćen period od više od deset stoljeća za istraživanje historijata tesavvufa predstavljaju neiscrpan izvor.

Nakon ovog važnog poglavlja, slijedi poglavlje o *Spomenici odabranih*, sa podnaslovima koja se tiču samog djela: o rukopisnom primjerku djela (Eserin nüshası, 35), povodu pisanja djela (Eserin yazılış sebebi, 35), sadržaju djela (Eserin muhtevası, 36), izvorima za pisanje djela (Eserin kaynakları, 36) te o samom priređivanju ovog djela za objavljivanje (Eserin yayına hazırlanışı, 37). Prije samog teksta *Spomenice odabranih* naveden je popis korištene literature (Kaynaklar, 39-42.)

Svakako najopsežniji dio ove studije predstavlja tekst *Spomenice odabranih* (43-585.). Kako je već naprijed spomenuto, ova *Spomenica* obuhvatila je imena čak 344 sufijska

velikana i 509 predaja o njihovom duhovnom stasavanju. O nekima od njih, İbrahim Has ponudio je sasvim nove podatke, stoga je ovo djelo neizostavan izvor za kulturnu, književnu i historiju tesavvufa. Ovo djelo neće ponuditi faktografske podatke na način na koji to biografska djela podrazumijevaju, ali će istraživačima tesavvufa ponuditi mnoštvo različitih predaja o vrlinama koje su ispričane s ciljem duhovnog odgoja, edeba. Biografske činjenice time su, kao i sve što je vezano za ovosvjetski život, postavljene u drugi plan, a težište u pisanju ovih duhovnih biografija jeste, kako se i na primjeru ovog djela može uočiti, upravo na onim ključnim događajima i doživljajima koji su bili prelomni za formiranje odnosno stasavanje dotičnog sufijskog prvaka, uz predaje o naporima koje takav put duhovnog napredovanja podrazumijeva. Ove su duhovne biografije naročito zanimljive iz ugla kulture sjećanja, jer su svjedoci vremena čuvari sjećanja, a zapisivanje sjećanja jedini je garant očuvanja kulture.

Izdanje je obogaćeno Indeksom imena koji se nalazi na posljednjim stranicama (587-625.) koji je za rukovanje ovom vrstom djela od velike koristi.

Ovo će izdanje, vjerujemo, istraživačima tesavvufa i kulturne historije ponuditi mnogo korisnih podataka za sagledavanje, za čovjeka današnjice, ali i čovjeka budućnosti, u potpunosti stranih i apstraktnih fenomena.

Madžida Mašić

İSAM TAHKİKLİ NEŞİR KILAVUZU, haz. Okan Kadir Yılmaz, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2018.

U izdavaštvu Centra za islamske studije (İSAM/ İslam Araştırmalar Merkezi) tokom ove godine objavljen je *Priručnik za objavljivanje kritičkih izdanja*, proizišao iz radnih materijala i vježbi korištenih pri izvođenju nekoliko radionica čitanja klasičnih tekstova i priređivanja kritičkih izdanja, organiziranih od 2013. godine nadalje, a upravo pod pokroviteljstvom ovog Centra. Riječ je o radionicama na kojem je učešće uzelo preko 400 istraživača iz svih krajeva svijeta, a kao rezultat njihova rada u najavi je nekoliko izdanja koja bi svjetlost dana trebala ugledati u periodu pred nama. *Priručnik za objavljivanje kritičkih izdanja* izrađen je najprije s ciljem da polaznicima radionica olakša savladavanje gradiva, što je nakon uspješno okončanih i savladanih modula polučilo rezultate u vidu nekoliko priređenih kritičkih izdanja klasičnih tekstova na arapskom jeziku. Imajući to u vidu, İSAM je odlučio ponuditi ovu vrstu priručnika i svima onima čiji su stručni i naučni rad i interesovanja usmjereni na izučavanje klasičnih tekstova, budući da priređivanje kritičkog izdanja nužno zahtijeva jezičke i kodikološke kompetencije. Ipak, čini se važnim naglasiti da je cilj ovog projekta bio rad na klasičnim tekstovima na arapskom jeziku, ali se postupak pripreme kritičkog izdanja može primijeniti na sva klasična djela nastala u kontekstu islamske civilizacije diljem svijeta.

Nakon Predgovora (5-6) i Popisa korištenih skraćenica (11-12), slijedi Uvod (15-25) kojim su kratko predstavljene osnovni pojmovi poput rukopisa i svih važnijih diplomatskih i paleografskih termina (tekst, rukopis kao fizička kategorija i njegovi osnovni elementi – papir, tinta, povež, pismo, potom vankontekstualne bilješke – bilješka o uvakufljenju, o vlasništvu, prepisivaču i sl.), pojam kritičkog izdanja, cilj priređivanja takvog izdanja, teorijske pretpostavke kritičkog izdanja-historijat, metodologija. U uvodnom dijelu kratko je predstavljen i projekt İTNES (İSAM Tahkikli Neşir Esasları), čiji su glavni pokretači bili uvaženi Bekir Topaloğlu i Muhammed Aruçi.

Prvo poglavlje *Priručnik za objavljivanje kritičkih izdanja* nosi naslov “Tahkik hazırlığı” (Priprema kritičkog izdanja, 29-51) i sadrži nekoliko podnaslova u koje su, za potrebe priručnika, zapravo pretočeni moduli poučavanja odnosno stručnog osposobljavanja na pomenutim radionicama. Riječ je o slijedećim: *Metnin Belirlenmesi* (Eksplikacija: definiranje teme, djela koje će biti predmetom priređivanja, rukopisnih primjeraka, te izvora koji će se koristiti u radu na izvoru), *Metnin doğrulanması* (Utvrđivanje tačnosti u tekstu: utvrđivanje tačnosti naziva djela, imena autora, autorstva, vremena i mjesta pisanja, odnosno prepisa, folijacije), *Metin/Nüsha Okumaları* (Čitanje teksta/rukopisa: čitanja prije, tokom i nakon priređivanja kritičkog izdanja).

Drugim poglavljem je također kroz tri modula predstavljen pro-

ces priređivanja kritičkog izdanja (“Tahkik süreci”, 55-110). Tri faze koje prate svaki proces rada na kritičkom izdanju su: pretočiti tekst iz forme rukopisa u pisanu formu, revidiranje rukopisa, potom uređivanje i redaktura teksta, te unošenje potrebnih objašnjenja i fusnota. Za sve one koji se budu služili ovim priručnikom, priređivači su sve ove faze u potpunosti pojednostavili, što početnicima može olakšati proces savladavanja ovog vrlo kompleksnog procesa. Cilj navedenih metoda jeste predstavljanje one verzije djela koja bi trebala biti najpribližnija originalu, budući da je, što zbog nepostojanja autografa većine djela, te prisutnosti više rukopisnih primjeraka istoga djela, tokom višestoljetne tradicije prepisivanja dolazilo do izvjesnih ortografskih, jezičkih i drugih intervencija na originalnim tekstovima.

Treće poglavlje pod naslovom “Tahkik sonrası” (111-123) odnosi se na finaliziranje kritičkog izdanja, u smislu izrade studije kojom će se predstaviti i autor djela, samo djelo, te metodologija rada. Ova faza, pored navedenih elemenata, ne bi trebala biti lišena ni rada na uvrštavanju korištenih izvora i literature, različitih indeksa (indeks naslova, autora i sl.), te sadržaja. Proces izrade studije slijedi nakon što je tekst pažljivo iščitao i nakon što su otklonjene sve moguće nejasnoće i nedostaci. U priručniku su ponuđena i uputstva tehničke prirode vrlo korisna u procesu izrade studije/kritičkog izdanja.

Konačno, posljednje stranice *Priručnik za objavljivanje kritičkih izdanja* obogaćene su različitim pri-

lozima (Ekler, 129-188): Prilog 1: ĀSAM-ove osnove priređivanja kritičkog izdanja (ĀTNES), Prilog 2: Oznake koje se susreću u rukopisima i rječnik skraćenica, Prilog 3: Rječnik termina korištenih u metodologiji izrade kritičkog izdanja, Prilog 4: Shematski prikaz priređivanja kritičkog izdanja, Prilog 5: Različite slike rukopisa.

Priručnik završava Popisom literature (189-190), koja se uglavnom odnosi na metodologiju izrade kritičkih izdanja, od klasičnih djela na arap-

skom jeziku do savremenih članaka na turskom, engleskom i njemačkom jeziku.

Za naučnu i stručnu javnost priručnik ove vrste predstavlja pravo osvježenje. Uzevši u obzir da ova vrsta literature na ovim prostorima nije naročito prisutna, odnosno da ne postoji niti jedan priručnik poput navedenog, ostaje nam da ga toplo preporučimo svima koji klasičnim tekstovima pristupaju iz stručnog i naučnog ugla.

Madžida Mašić